

PROŠLOST

GRAČANIČKI GLASNIK
časopis za kulturnu historijuBroj 58
Godina XXIX
Novembar, 2024.
[str. 49-92]

© Monos 2024

Osnivanje i djelovanje Narodne biblioteke u Gračanici

Edin Šaković

Narodna biblioteka u Gračanici bila je javna knjižnica, ali i veoma aktivno kulturno-prosvjetno društvo, koje je ostavilo značajnog traga u kulturnom, društvenom i prosvjetnom razvoju Gračanice u periodu između dva svjetska rata. U ovome radu na osnovu različite historijske građe raspravlja se o godini osnivanja Narodne biblioteke, te zaključuje da je ta ustanova ipak osnovana u junu 1927. godine, a ne 1924. godine, kako se do sada navodilo. Osnivači Narodne biblioteke u Gračanici bili su učenici Šeriatske gimnazije iz Sarajeva, okupljeni u Muslimanski đaćki klub. Ubrzo po osnivanju biblioteka izrasta u kulturno-prosvjetno društvo, koje razvija živu aktivnost na prosvjetnom i kulturnom planu, organizirajući tečajeve opismenjavanja, javna predavanja, kao i različite priredbe, zabave i teferiče (izlete u prirodi). Narodna biblioteka u Gračanici najprije je radila u prostoriji u vlasništvu vakufa Ahmed-pašine džamije, a 1932. prelazi u znatno veće prostorije Hadži Bećir-begova vakufa, koje je do tada koristila Islamska čitaonica (ugašena sa uspostavom Šestojanuarske diktature), odnosno njena nasljednica Narodna čitaonica, koja je s radom prestala početkom iste godine. U novu prostoriju Narodna biblioteka uložila je znatan iznos vlastitih finansijskih sredstava, zbog čega je u kasnijim godinama imala dosta problema, obraćajući se u više navrata vakufskoj upravi s molbama za sniženje mjesečne zakupnine. Vakufska uprava je izlazila u susret Narodnoj biblioteci, vodeći se pri tome više kulturno-prosvjetnim negoli ekonomskim načelima. Ipak, s prelaskom u nove prostorije, u kojoj su bili odvojeni prostori za knjižnicu, čitaonicu, šah-salu, kafanu i salu za zabave, djelatnost i rad Narodne biblioteke doživljava još veći procvat. U okviru Narodne biblioteke, između ostalog, osnovan je i jedan od prvih nogometnih klubova u Gračanici (Sportski klub "Jedinstvo"), a 1937. godine otvoreno je i prvo kino u ovome gradu. Do Drugoga svjetskog rata Narodna biblioteka je okupljala između 100 i 120 članova,

različite etničke i konfesionalne pripadnosti, ali i različitog svjetonazora i političkog opredjeljenja. Djelatnost Narodne biblioteke nije prekidana ni u toku Drugoga svjetskog rata, iako je ustanova radila u otežanim uvjetima. Poslije 1945. godine ovo kulturno-prosvjetno društvo se gasi, a knjižni fond biblioteke iskorišten je za uspostavu Sreske, odnosno kasnije Općinske narodne biblioteke u Gračanici, koja od tada djeluje kao javna ustanova. Iz nje se razvila i Narodna biblioteka "dr. Mustafa Kamarić" u Gračanici, koja i danas djeluje, baštineći gotovo stogodišnju tradiciju Narodne biblioteke u Gračanici.

Ključne riječi: Narodna biblioteka u Gračanici; kulturno-prosvjetno društvo; biblioteke; bibliotekarstvo; Gračanica; tradicija; baština; Vakufsko-mearifska knjižnica; Islamska čitaonica; Narodna čitaonica; Ćamil Kamarić; Mustafa Kamarić; Hajrudin Bujukalić; Muhamed Rešidbegović; Džemal Halilbegović; Hajrija Kamarić; Mehmedalija Šabović; Sulejman Škiljić; knjižnica; čitanica; analfabetски теџајеви; javna predavanja; tamburaški zbor; pjevački hor; diletantka sekcija; Sportski klub "Jedinstvo"; priredbe; djelatnost; aktivnost.

Pisana riječ i bibliotekarstvo u Gračanici imaju dugu tradiciju, koja datira još iz ranoga osmanskog doba. Svjedoče to zapisi na listovima i marginama starih rukopisnih knjiga, s podacima o njihovim prepisivačima, vlasnicima ili vakifima, koji ukazuju da je još u XVII. stoljeću ovdje bilo ljudi koji su cijenili, sakupljali i posjedovali knjige, pa i sami ih prepisivanjem umnožavali.¹ Iz sredine XVII. stoljeća imamo podatke o dva učilišta u Gračanici: Daru-l-hadis, školi za izučavanje islamske tradicije (1653.),² kao i medresi (1655. godine),³ a obje te ustanove zacijelo su imale i vlastite knjižnice. Podaci o ličnim i privatnim bibliotekama iz poznijeg razdoblja osmanske uprave, XVIII. i XIX. stoljeća, još su bogatiji; tada se, pored rukopisnih, sve više javljaju i tiskana djela. Broj prepisivača, vlasnika i vakifa knjiga znatno je veći, a iz tog vremena potječu i podaci o nekim javnim bibliotekama ili kutubhanama. Godine 1762. godine šejh Hadži Halil ef. Trepanić iz Gračanice osnovao je javnu biblioteku, uvakufivši vlastitu kolekciju knjiga. Knjige je smjestio u Pervane džamiju u Gračanici, koju je prethodno iz te-

1 Podaci prema *Katalogu arapskih, turskih i perzijskih rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke*, svezak I – XVII (Sarajevo, 1972. – 2013.), te Muhamed Ždralović, *Bosansko-hercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima*, Sarajevo: Svjetlost, 1988., sv. 1 i 2.

2 Ismet Kasumović, *Školstvo i obrazovanje u Bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske uprave*. Mostar: Islamski kulturni centar, 1999., str. 232.

3 U jednom do sada nepoznatom dokumentu – arzuhalu za imenovanje vaiza "u časnoj džamiji merhuma Ahmed-paše u kasabi Gradčanica", koji je pisan 15. ševvala 1075. hidžretske, odnosno 30. aprila 1665. godine, spominje se Ibrahim efendija, muderis u ovoj kasabi, kao prikladan kandidat za tu službu. Ovaj dokument, inače, svjedoči da je Ahmed-pašina džamija već postojala u to vrijeme, te da opća narodna predaja o njezinu vakifu, Ahmed-paši Budimliji – da se navodno doselio poslije pada Budima (1686.) i tada osnovao vakuf – nema historijskog osnova. Inače, dokument je prilikom svojih istraživanja u Osmanskom arhivu u Istanbulu pronašao mr. sc. Kemal Nurkić, te ga je, s transliteracijom, ljubazno ustupio autoru ovog priloga, na čemu mu iskazujem najsrdačniju zahvalnost.

melja obnovio. Izdavale su se na posudbu uz pismenu potvrdu i zalag u novcu.⁴ Kutubhane su postojale i u Osman-kapetanovoj medresi, koju je 1800. godine osnovao gradačački kapetan Osman-beg Gradašević, te u Murat-kapetanovoj ili Novoj medresi, koju je 1810. godine osnovao njegov sin Murat-kapetan.⁵ Potkraj 1840-tih godina muderis Osman-kapetanove medrese Hadži Hasan ef. Nurikić uvakufio je svoju kolekciju knjiga, formiravši tako novu javnu biblioteku, smještenu u Ahmed-pašinoj džamiji.⁶ Neki od Gračanlija su i kasnije uvakufili pojedine knjige – za ovu biblioteku, kao i za druge kutubhane u gradu, kakve su postojale i uz mnoge od mahalskih, pa i seoskih džamija.⁷

Dolaskom Austro-Ugarske, mnogo toga se promijenilo. Posljedica okupacije i uspostave nove vlasti bio je i snažan kulturno-civilizacijski šok, osobito među bošnjačko-muslimanskim pukom. Trebalo je proći vrijeme gotovo jedne čitave generacije da se narod iz tog šoka prene i pođe novim stazama: zapadne, evropske

tradicije pismenosti, knjige, pisane riječi, nauke i kulture, pa tako i bibliotekarstva. Već koncem XIX. i na pragu XX. stoljeća, ta je kulturno-civilizacijska tranzicija uveliko okončana. U to doba širom Bosne i Hercegovine osnivaju se čitaonice, kao društvene organizacije prosvjetnog tipa, namijenjene informisanju i obrazovanju putem pisane riječi, štampe i knjige, ali i društvenom okupljanju oko istih.⁸

U Gračanici je već 1896. godine osnovana *Gračanička čitaonica*, kao građansko prosvjetno društvo. Godine 1903. osnovana je *Islamska čitaonica*, kulturno i prosvjetno društvo muslimana, koje je okupilo više desetaka članova, razvijajući živu aktivnost. Godine 1910. osniva se i *Turska kiraethana*, koja je formalno nje govala višestoljetnu tradiciju osmansko-turske pismenosti, popularne među ulemom, ali njezino osnivanje bilo je i svojevrsna kulturno-politička reakcija na austrougarsku aneksiju Bosne i Hercegovine (1908.). Gračanički Srbi pravoslavci, pak, 1906. osnivaju *Srpsku narodnu či-*

4 H. Mehmed Handžić, *Biblioteka H. Halil efendije u Gračanici*. Gajret – kalendar za 1941. godinu, Sarajevo: Glavni odbor Gajreta, 1940., str. 194-197 = Gračanički glasnik, god. I, br. 2, 1996., str. 26-28; Muhamed Hadžijamaković, *Vakfija Hadži Halil ef. Trpanića*. Glasnik Vrhovnog Islamskog Starješinstva u SFRJ, god. XLVII, br. 3, Sarajevo, 1984., str. 315-323 (up. isti, *Medžmua Abdulvehhaba Karahodže /Karahodža-zade/*, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, sv. XI-XII, Sarajevo, 1985., str. 211-228); Osman Delić, "Biblioteka Hadži Halil ef. Gračanlije", *Biljeg vremena*, Gračanica, god. I, br. 5 (1. XI. 1993.), str. 9, br. 6-7 (1.-15. XII. 1993.), str. 10 i god. II, br. 10-11 /8-9/ (januar 1994.), str. 22; Edin Šaković, *Hadži Halil-Efendija Trepanić i njegovi vakufi u Gračanici*, Gračanički glasnik, god. V, br. 9, maj 2000., str. 24-45; Smajo Mustafić, *Šejh Hadži Halil efendija Gračanlija i njegova biblioteka u Gračanici*, diplomski rad odbranjen na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu, 2001. godine (mentor: doc. dr. Ismet Bušatlić), rukopis.

5 Zaključujemo to jer su se među knjigama koje su iz Gračanice 1939. godine dospjele u Gazi Husrev-begovu biblioteku u Sarajevu nalazili i rukopisi koje su uvakufila ova dvojica vakifa, kao i Hadži Bećir-beg Gradašević, jedan od Osman-kapetanovih sinova (M. Handžić, isto, str. 195).

6 Edin Šaković, *O biblioteci Hadži Hasan ef. Nurikića u Gračanici iz sredine XIX. stoljeća*. Gračanički glasnik, god. XXVI, br. 51, 2021., str. 173-188.

7 M. Handžić, isto.

8 Šire o tome: Hana Younis, *Otvaranje i rad muslimanskih čitaonica u manjim mjestima Bosne i Hercegovine početkom 20. stoljeća*, Bosniaca, god. XXIV, Sarajevo, 2021., str. 89-111.

taonicu.⁹ – Malo je podataka o radu tih udruženja. No, čitaonice su općenito posjedovale određeni knjižni fond, najčešće formiran putem donacija članova, a bile su pretplaćene i na tadašnju štampu; kao takve, bila su mjesta gdje su se članovi i građanstvo okupljali, čitali vijesti, dopise, reportaže, podliste i druge priloge iz novina i časopisa, iščitavali knjige, komentarisali i raspravljali o pročitanim, informisali se i obrazovno nadograđivali, a ujedno se i družili, te povrh svega – razvijali društvenu, kulturno-prosvjetnu i humanitarnu aktivnost.¹⁰ Među osnivačima i članovima spomenutih društava bili su neki od najuglednijih ljudi Gračanice: veleposjednici, posjednici, trgovci, inteligencija, te imućnije zanatlije.¹¹

Tokom Prvoga svjetskog rata prekinuo se ili je potpuno ugašen rad većine ovih kulturno-prosvjetnih društava. Poslije završetka rata i formiranja nove, jugoslavensko-monarhističke države,

rad su nastavila ili obnovila samo neka od njih: Islamska čitaonica, odmah poslije rata, a 1923. i Srpska čitaonica – ali samo nakratko, jer se, prema kasnije zabilježenim podacima, ubrzo ugasila.¹² Međutim, osnovane su neke nove biblioteke. Radi unaprijeđenja narodne prosvjete, nova vlast je osnivala tzv. narodne knjižnice i čitaonice pri narodnim osnovnim školama, a prema izvještaju Sreskog poglavarstva od 5. januara 1924. godine – jedna takva čitaonica postojala je pri Narodnoj osnovnoj školi u Gračanici.¹³ O njezinom radu i djelovanju, međutim, nemamo skoro nikakvih drugih podataka.¹⁴ Potkraj 1922. pokrenuta je inicijativa za osnivanje Vakufsko-mearifске knjižnice, koja je djelovala pri Osman-kapetanovoj medresi. Skupa sa Islamskom čitaonicom, bila je od značaja za osnivanje Narodne biblioteke i stvaranje njezina prvobitnog knjižnog fonda.

9 Sajma Sarić, *Osnivanje Islamske čitaonice (kiraethane) i drugih kulturno-prosvjetnih i humanitarnih društava u Gračanici početkom 20. stoljeća*, Gračanički glasnik, god. VII, br. 14, 2002., str. 45.

10 Tako je, na primjer, Gračanička čitaonica 2. januara 1898. godine priredila zabavu u korist siromašne školske djece, na kojoj je prikupljeno više od stotinu forinti; toliko je dodala i gradska općina, te su od navedenog iznosa kupljeni i podijeljeni odjevni predmeti za siromašnu djecu Narodne osnovne škole u Gračanici, dok su ostali učenici počašćeni voćem ("Zabava za siromašnu djecu", *Sarajevski list*, god. XXI, br. 13, 02. II. 1898., str. 2). Inače, o Gračaničkoj čitaonici, kao najstarijem društvu ovoga tipa u Gračanici, imamo i najmanje podataka. S obzirom na sam naziv, tj. izostanak nacionalne ili vjerske odrednice u imenu, zacijelo se radilo o društvu građanskog tipa, koje je okupljalo vjerovatno inteligenciju i činovništvo različite etnokonfesionalne pripadnosti. Pečat čitaonice bio je ovalnog oblika, s natpisom "Gračanička čitaonica" na ćirilicom pismu u sredini, te latiničnom pismu iznad, dok je ispod stajao naziv na njemačkom: "Leseverein in Gračanica".

11 Pogledati npr. popis članova – osnivača Islamske čitaonice, kojeg donosi Sajma Sarić u prethodno citiranom prilogu (na str. 46-49).

12 Esad Berberović, *O istorijatu Narodne biblioteke u Gračanici kraj Tuzle*, Bibliotekar, god. XIII, br. 4, Beograd, 1961., str. 292. (Knjige iz Srpske čitaonice su, po istome izvoru, rasprodane u korist Srpske pravoslavne crkveno-školske opštine, koja je prikupljeni iznos uplatila u fond za izgradnju nove pravoslavne crkve u Gračanici).

13 Omer Hamzić, *Gračanica i okolina u periodu između dva svjetska rata (pravno-politički i društveno-ekonomski razvoj)*, Sarajevo: Avicena – Gračanica: Monos, 2015., str. 267-268.

14 Čitaonicu ne spominje ni Osman Delić, u svojoj monografiji o ovoj školi (*Sto godina Narodne osnovne škole u Gračanici. Uz pregled razvoja osnovnog školstva na području opštine Gračanica*. Gračanica: Samoupravna interesna zajednica osnovnog obrazovanja i vaspitanja Gračanica, 1986.).

Dakle, ranih 1920-tih u Gračanici su djelovale: Islamska čitaonica, nakratko i Srpska narodna čitaonica, zatim Narodna knjižnica i čitaonica pri osnovnoj školi, te Vakufsko-mearifska knjižnica.

Naposlijetku, nekolicina učenika Šeriatske gimnazije u Sarajevu, rodom iz Gračanice, okupljeni u Muslimanski đački klub, na čelu sa Mustafom Kamarićem i Hajrudinom Bujukalićem, osnivaju novu, vlastitu *narodnu knjižnicu* – Narodnu biblioteku u Gračanici, uz koju, kasnije, nastaje i čitaonica, a Narodna biblioteka u međuvremenu je izrasla i u zasebno kulturno-prosvjetno društvo.

KADA JE I KAKO OSNOVANA NARODNA BIBLIOTEKA U GRAČANICI?

U postojećoj literaturi uglavnom se navodi 1924. godina. Taj podatak iznesen je u pionirskom radu o historijatu ove biblioteke, kojeg je 1961. godine objavio Esad Berberović, u to vrijeme bibliotekar Radio-televizije Sarajevo. “Godine 1924.”, piše Berberović, “na inicijativu drugova *Mustafe Kamarića i Hajrudina Bujukalića (sada vanredni profesori Pravnog i Šumarskog fakulteta u Sarajevu), i uz pomoć napredne školske i zanatske omladine u Gračanici, održana je osnivačka skupština na kojoj je osnovana Narodna biblioteka.*” Autor dodaje da se odmah po osnivanju oko nje počela okupljati omladina Gračanice, a “*Narodna biblioteka svojim raznolikim i svestranim djelovanjem počinje*

da još jače i intenzivnije razvija svijest i napredne ideje kod omladine. Ona postaje centar i žarište borbenih i naprednih omladinaca i građana Gračanice.”¹⁵

Berberović ne navodi izvor za ovaj podatak o osnivanju biblioteke – niti njegov rad uopće sadrži upute na izvore i literaturu. Vidljivo je, ipak, da je bio dobro informiran: dio podataka, očito, saopćili su mu neki od istaknutijih članova Narodne biblioteke od prije 1945. godine. Koristio je, čini se, i primarna historijska vrela, u prvom redu štampu, a za neke podatke koje u spomenutom članku iznosi zaista se mogu naći i potvrde u arhivskoj građi. Nažalost, za godinu osnivanja same biblioteke – takvu potvrdu još uvijek nismo pronašli.

Slične podatke o osnivanju ove biblioteke donosi i Ljubinka Bašović, u svojoj monografiji o bibliotekama u Bosni i Hercegovini u razdoblju od 1918. do 1945. godine. “*Narodna knjižnica i čitaonica u Gračanici*”, navodi autorica, “*osnovana je prema pravilima odobrenim od Min. prosvete O. n. br. 5932 od 16. II 1925. godine, ali je i u izvještajima i na pečatu nosila naziv NARODNA BIBLIOTEKA U GRAČANICI.*” Za te podatke u napomeni se referira na akt, odnosno predmet sačuvan u Arhivu Bosne i Hercegovine, u fondu Velikog župana Sarajevske oblasti br. 8433, s naznakom datuma: 15. VIII. 1924. godine.¹⁶ Iz toga bi se moglo naslutiti da je postupak osnivanja “Narodne knjižnice i čitaonice u

15 E. Berberović, isto, str. 293.

16 Ljubinka Bašović, *Biblioteke i bibliotekarstvo u Bosni i Hercegovini, 1918-1945*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1986., str. 108.

Gračanici” pokrenut 15. avgusta 1924. godine, a okončan u februaru 1925. godine, odobrenjem spomenutih pravila – iako, međutim, ostaje nejasno zašto je predmet rješavao Veliki župan Sarajevske oblasti, budući da je Gračanica pripadala sasvim drugoj, Tuzlanskoj oblasti. U želji da se riješe te nedoumice, te provjeri 1924. godina kao godina osnivanja gračaničke Narodne biblioteke (s obzirom da – kako ćemo vidjeti – postoje i drugačiji podaci), valjalo je potražiti navedeni akt, odnosno predmet. S tim u vezi, u Arhiv Bosne i Hercegovine zaputio se urednik “Gračaničkog glasnika”, prof. dr. Omer Hamzić. Međutim, ni uz najbolju volju osoblja arhiva – predmet ili akt na kojeg se spomenuta autorica poziva pod navedenim brojem u spomenutom fondu – nije pronađen. Ne znamo razlog: moguće da je u međuvremenu zagubljen, ali vrlo je indikativno da nije zaveden ni u inventaru tog fonda. Stoga se ne može isključiti ni mogućnost da je riječ o pogrešno naznačenom izvoru ili pak krivo interpretiranom dokumentu u citiranoj knjizi, jer sličnu pogrešku smo, vezano za gračaničku Narodnu biblioteku, uočili u još jednom slučaju (na koji ćemo se osvrnuti kasnije).¹⁷

U jednome drugom arhivskom fondu – građi Pokrajinske uprave za Bosnu i Hercegovinu, Omer Hamzić je još ranije pronašao podatak da je Gradska općina u Gračanici 1924. godine dodijelila “*pri-pomoć za nabavku knjiga narodnoj knjižnici i čitaonici u Gračanici u visini od 500 dinara*”.¹⁸ Nismo sigurni odnosi li se taj podatak na biblioteku koju su osnovali Kamarić i Bujukalić – ili, pak, na ranije spomenutu knjižnicu i čitaonicu koja je nešto ranije osnovana pri Narodnoj osnovnoj školi u Gračanici. Sam naziv “Narodna knjižnica i čitaonica” u tom je vremenu bila skoro pa generička oznaka za knjižnice i čitaonice kakve su se osnivale u cilju unaprijeđenja narodne prosvjete. Stvar otežava i to što se iz nekih kasnijih članaka o djelatnosti Narodne biblioteke navodi da je čitaonica uz nju osnovana tek kasnije, znači naknadno.¹⁹ Dakle, malo je vjerovatno da je ikada nosila službeni naziv “Narodna knjižnica i čitaonica” ako uopće nije raspolagala sa čitaonicom. S druge strane, obaveza i zadatak općina bio je da osiguravaju materijalne uvjete i pomažu rad škola, pa se tako i Gradska općina Gračanica brinula o Narodnoj osnovnoj školi u Gračanici.²⁰ Stoga je i spomenuta pomoć po svoj pri-

17 Riječ je o navodima o policijskom pretresu Biblioteke i pronalasku komunističke literature, što se, kako ćemo vidjeti, odnosilo na sasvim drugu ustanovu i drugi grad. – Po mišljenju dr. Omera Hamzića, nema sumnje da je autorica pogriješila prilikom sortiranja i interpretiranja dokumenata, jer se poziva na dokumente Velikog župana Sarajevske oblasti, a predmeti koji se odnose na Gračanicu nisu mogli biti rješavani u Sarajevskoj, već samo u Tuzlanskoj oblasti, kojoj su ovaj grad i Gračanički srez pripadali. Međutim, arhivska građa Velikog župana Tuzlanske oblasti nije sačuvana. (Saopćeno autoru pismenim putem, u e-mail poruci od 30. X. 2024.).

18 O. Hamzić, *Gračanica i okolina*, str. 268, nap. 106.

19 *Večernja pošta*, god. VIII, br. 2302, 25. II. 1929., str. 3 i *Vrbaske novine*, god. VI, br. 633, Banja Luka, 16. II. 1935., str. 2.

20 O. Delić, *Sto godina Narodne osnovne škole*, str. 46.

lici dodijeljena za školsku narodnu knjižnicu i čitaonicu.

Postoje, međutim, i podaci o nešto ranijem osnivanju Narodne biblioteke u Gračanici. U arhivi današnje gračaničke javne biblioteke – Narodne biblioteke “Dr. Mustafa Kamarić”, sačuvan je letak pod naslovom: “*Biblioteka u Gračanici osnovana je 1922. g.*”, u kome se, između ostalog, ističe: “*Osnivač je bio Ćamil Kamarić, sa još nekoliko naprednih građana. Počela je sa radom sa oko 200 dobrovoljno sakupljenih knjiga. (...) 1927. godine dobila je ime Narodna biblioteka i tada je imala oko 2.500 knjiga što je za ono vrijeme bila prava rijetkost i u mnogo većim mjestima.*”²¹ Ovaj letak, odnosno proglas nije datiran, ali se iz nekih podataka (npr. o tadašnjem broju knjiga i čitalaca) može zaključiti da je nastao nedugo po ulasku Narodne biblioteke u sastav Narodnog univerziteta (1962.), po svoj prilici potkraj 1963. godine. Zaključujemo, također, da je nekome od ljudi u biblioteci ili Narodnom univerzitetu ostalo u sjećanju da je Ćamil Kamarić svojevremeno osnovao knjižnicu u ovome gradu, što je zaista i tačno – a ista je, kako ćemo vidjeti, u neku ruku bila i preteča Narodne biblioteke. Ali isto tako, bilo je poznato da sama Narodna biblioteka pod tim

imenom datira iz 1927. godine – što je izuzetno važan podatak, jer se iz više izvora može zaključiti da je to i najvjerojatnija godina njezina osnivanja.

No, prije nego se osvrnemo na te izvore, kažimo samo da se u jednom dokumentu – a riječ je o popisu muslimanskih udruženja u Gračanici, kojeg je početkom decembra 1933. godine sačinio Imamat džemata Gračanica – među tri muslimanska udruženja koja su tada djelovala u Gračanici spominje Narodna biblioteka, za koju je, u odgovarajućoj rubrici, upisana 1926. godina kao godina osnivanja.²² Ipak, mišljenja smo da se ovaj podatak o godini osnivanja biblioteke može zanemariti, pošto se u istom dokumentu za jedno drugo društvo navodi očigledno pogrešna godina osnivanja, tako da se čini kako je sastavljač dokumenta upisivao godine osnivanja spomenutih društava bez neke posebne provjere, po svoj prilici po vlastitome znanju ili pamćenju.²³

Dakle, zadržimo se na 1927. godini.

U arhivi Medžlisa Islamske zajednice Gračanica, u nesređenoj građi Sreskog vakufsko-mearifskog povjerenstva Gračanica, pronašli smo i dopis iz ljeta 1927. godine, tačnije molbu Muslimanskog đlačkog kluba, da im se vakufska pristo-

21 Faksimil ovoga letka donosi i Ljubinka Bašović, u svojoj drugoj, ranije objavljenoj knjizi *Biblioteke i bibliotekarstvo u Bosni i Hercegovini, 1945-1975.* (Sarajevo: Svjetlost, 1977.), na str. 134.

22 Medžlis Islamske zajednice Gračanica (dalje: MIZ G), Imamat džemata u Gračanici, br. 271/33, 4. XII. 1933., *Popis muslimanskih udruženja i zadruga*, dostavljeno Sreskom vakufsko-mearifskom povjerenstvu Gračanica (odgovor na naređenje Povjerenstva br. 583/33 od 28. 11. 1933. godine, prema okružnici Muftijstva u Tuzli, br. 1038/32, od 3. VI. 1932., odnosno Ulema medžlisa u Sarajevu, br. 1191/32 od 28. V. 1932. g.).

23 Konkretno, za Muslimansko pokopno društvo navedena je 1931. kao godina osnivanja, iako pouzdano znamo da je to društvo postojalo još 1930. godine (osnovano je, inače, na inicijativu Narodne biblioteke – v. *Večernja pošta*, god. X, br. 2778., 13. IX. 1930., str. 7). Isto tako, kao godina osnivanja Mjesnog odbora “Gajreta” navodi se 1903. – dakle godina osnivanja samoga kulturno-prosvjetnog društva “Gajret”, dok je njegov mjesni odbor, odnosno pododbor u Gračanici zapravo osnovan tek 1910. godine (S. Sarić, isto, str. 45).

rija “u kojoj je smještena Narodna biblioteka u smislu koje smo se kao Muslimanski Dački Klub i organizovali i upregli sve sile” iznajmi na period od tri godine. Molbu su potpisali: Mustafa Kamarić, kao predsjednik, te Hajrudin Bujukalić, kao tajnik.²⁴ To je i najraniji poznati arhivski dokument, odnosno pisani trag koji neposredno svjedoči o postojanju Narodne biblioteke. To znači da je ista osnovana prije 6. jula 1927. godine, kada je molba datirana. Iz nje, međutim, ne razaznajemo kada se i kojeg datuma to dogodilo.

U novinskom članku, pak, objavljenom u listu “Večernja Pošta” – u broju od 25. II. 1929. godine, navedeno je sljedeće: “Prethodnih ferija neki đaci Šeriatske Gimnazije potaknuti vrućom željom da se oduže svome narodu, čijim se sredstvima školuju, osnovali su u svom mjestu Gračanici Narodnu Biblioteku poklonivši joj i sve svoje knjige...”²⁵ Izraz “prethodne ferije” sasvim jasno se odnosi na ljetne školske praznike 1927. godine, dakle upravo vrijeme iz kojeg datira i spomenuta molba Muslimanskog dačkog kluba. Ukoliko je taj podatak tačan, onda bi značilo da je Narodna biblioteka osnovana nešto prije 6. jula (datuma molbe), ali svakako poslije početka ljetnih ferija – dakle u junu 1927. godine. Potvrđuje to i izvješće iz Gračanice o održanoj skupštini Narodne biblioteke, objavljeno u istome listu, u

broju 13. IX. 1930. godine, u kome se navodi sljedeće: “Iz iscrpnog izvještaja sekretara gospodina Hajrudina Bujukalića vidjeli smo da su ovo društvo osnovali đaci muslimani u junu 1927. godine i da su kroz to kratko vrijeme uspjeli da ga dignu do zavidne visine...”²⁶ Naposljetku, potvrđuje to i dopis uprave Narodne biblioteke od 9. I. 1936. godine, u kome se navodi da ta ustanova “već devet godina vrši kulturnu misiju u ovom kraju.”²⁷

Svi ovi izvori, dakle, ukazuju na 1927. godinu kao godinu osnivanja Narodne biblioteke u Gračanici, tačnije – na mjesec juni 1927. godine.

Ipak, uprkos tome, možda ne bismo trebali, za sada, ni kategorički odbaciti navode o 1924. godini kao bar u neku ruku relevantnom datumu za osnivanje Narodne biblioteke. Najprije, nismo bili u mogućnosti provjeriti niti potvrditi izvor o “Narodnoj knjižnici i čitaonici” iz 1924./1925. godine, na koji se poziva Lj. Bašović, a ostaje nepoznato na čemu je E. Berberović zasnivao svoj navod o osnivanju biblioteke. No, taj navod je saopćen u vrijeme dok su još uvijek bili živi osnivači biblioteke i sudionici u njezinu radu, a nije nam poznato da je neko od njih osporio ili ispravio tu godinu. Možda im je spomenuti članak, objavljen u beogradskom stručnom časopisu, i promaknuo. Sâm autor je taj članak, u

24 MIZ G, Sresko vakufsko povjerenstvo Gračanica (dalje: SVMP G), br 93/27, dopis Muslimanskog dačkog kluba, zaprimljeno 7. VII. 1927.

25 “Kulturni rad u pokrajini: jedna pohvalna akcija u Gračanici”, *Večernja Pošta*, god. VIII, br. 2302, Sarajevo, 25. II. 1929., str. 3. [Većina novinskih članaka na koje se autor u ovome radu poziva u cjelovitoj formi je objavljena u prilogu Age Mujkanovića u ovom broju “Gračaničkog glasnika”, u rubrici Grada. – prim. uređn.]

26 “Skupština Narodne biblioteke”, *Večernja pošta*, god. X, br. 2778., 13. IX. 1930., str. 7.

27 MIZ G, SVMP G, br. 35/36, dopis Narodne biblioteke od 9. I. 1936., zaprimljeno 11. I. 1936. godine.

formi separata, 1969. poslao Narodnoj biblioteci u Gračanici, a već 1974. godine biblioteka je, skupa sa Narodnim univerzitetom Gračanica, kao matičnom ustanovom, svečano obilježila pedesetogodišnjicu osnivanja, posebnim programom. O Narodnoj biblioteci u Gračanici i njezinom značajnom jubileju pisala je i štampa, uključujući i sarajevsko “Oslobođenje”, kao najčitaniji bosanskohercegovački dnevni list.²⁸ Mustafa Kamarić tada više nije bio među živima, ali par ostalih osnivača jeste, kao i mnogi aktivniji članovi: ni tada, ipak, niko nije osporio tu godinu. Istina, može biti da to nisu ni smatrali toliko bitnim, a nakon pola vijeka malo ko i pamti konkretne godine – ali moguće je, opet, da se 1924. godine, možda, začela ideja o formiranju biblioteke, koja će tri godine kasnije biti realizirana. Za sada to, ipak, ostaju samo nagađanja. Opredijelimo li se, ipak, za ono što nam svi dostupni historijski izvori sugeriraju (a ima ih više) – osnivanje Narodne biblioteke u Gračanici može se pouzdano datirati u juni 1927. godine.

U svakom slučaju, Narodna biblioteka u Gračanici je od javne knjižnice relativno brzo izrasla u pravo kulturno-prosvjetno društvo. Kao datum formalnog osnutka ovoga društva može se uzeti i 9. novembar 1928. godine, kada je Mini-

starstvo prosvjete u Beogradu, nakon odgovarajuće pravne procedure, odobrilo njegova Pravila. “*Tog datuma, dakle, izvršen je postupak registracije i službeno označen početak rada Narodne biblioteke kao sasvim novog kulturno-prosvjetnog društva u Gračanici*” – ističe dr. Omer Hamzić.²⁹

OSNIVAČI NARODNE BIBLIOTEKE

Osnivači Narodne biblioteke bili su srednjoškolci okupljeni u Muslimanski đački klub – tačnije, učenici Šeriatske gimnazije u Sarajevu, osmogodišnje srednje škole u kojoj se nastava izvodila prema posebnom nastavnom planu, zasnovanom na onom iz državnih gimnazija, ali znatno proširenom predmetima vezanim za islamske nauke, kulturu i civilizaciju.³⁰ Spomenuta škola bila je izuzetno popularna među Gračanlijama: svjedoči to i podatak da je školske 1931./1932. godine u njoj bilo čak 20 učenika iz Gračanice, što znači da su po brojnosti bili odmah iza učenika iz Sarajeva (kojih je bilo 24), a ispred Mostara, Trebinja, Zenice, Brčkog i drugih gradova.³¹

U vrijeme kada je osnovana Narodna biblioteka, odnosno formiran Muslimanski đački klub – pored Mustafe Kamarića (učenika II. generacije, maturirao 1928.) i Hajrudina Bujukalića (V. generacija,

28 Slobodan Puhalo, “Pola vijeka gračaničke biblioteke”, *Oslobođenje*, god. XXXI, br. 9473, 17. X. 1974., str. 7.

29 O. Hamzić, *Gračanica i okolina*, str. 275-276.

30 O ovoj školi, opširnije: Kasim Hadžić, *Šeriatska gimnazija u Sarajevu*, Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva u SFRJ, god. XLIX, str. 633-656.

31 K. Hadžić, isto, str. 642. Vezano za Gračanlije u ovoj školi, pogl. također i: Salih Osmanbegović, *Jedan pogled na ulogu i mjesto gračaničkih intelektualaca u preobražaju svoga zavičaja*, Gračanički glasnik, god. IV, br. 7, 1999., str. 38-44).

maturirao 1930.),³² učenici ove škole iz Gračanice bili su: Adem Osmanbegović (VI. generacija, maturirao 1932.), Hajrija Kamarić (VIII. generacija, maturirao 1933.), te Hilmija Alić, Mehmedalija Šabović i Sulejman Škiljić (učenici IX. generacije, maturirali 1934. godine).³³ Hajrija Kamarić, Šabović i Škiljić bili su istaknuti članovi i aktivisti Narodne biblioteke. Dakle, njih trojica – uz starije kolege, Mustafu Kamarića i Hajrudina Bujukalića – bila su petorica učenika za koje gotovo sa sigurnošću možemo kazati da su pripadali Muslimanskom đaćkom klubu, odnosno da su bili osnivači Narodne biblioteke u Gračanici. – Što se druge dvojice tiče, Adema Osmanbegovića i Hilmije Alića, nemamo izravnih potvrda, ali malo je vjerovatno da su ostali po strani aktivnosti koje su predvodili njihovi stariji i zreliji školski drugovi i zemljaci, Mustafa i Hajrudin.³⁴

Inače, već tokom školovanja u Šeriatskoj gimnaziji neki od imenovanih su se isticali svojom aktivnošću, ponajprije u Đačkome udruženju “A. H. Karabegović”, koje je okupljalo učenike ove škole. Bujukalić je bio predsjednik literarne sekcije pri ovome udruženju, urednik učeničkog književnog lista “Budućnost”, a ujedno je vodio i trezvenjačku sekciju,³⁵ dok je Mehmedalija Šabović u toku školske 1931./1932. godine bio i predsjednik ovog udruženja.³⁶ Svi oni skupa su, zasigurno, svojom zrelošću, znanjem i entuzijazmom uveliko nadilazili današnje generacije svojih vršnjaka.

Uz ove učenike, osnivanje Narodne biblioteke su zacijelo podržali i neki njihovi sugrađani i vršnjaci, koji su pohađali druge niže ili više srednje škole, koje su đaci iz Gračanice upisivali,³⁷ kao i oni koji su već radili, kao trgovci i zanatlije, ili pak trgovački i zanatski pomoćnici

32 Kamarić je bio 1906. godište, a diplomirao je 1922. godine; Bujukalić je rođen 1908., a diplomirao je 1930. godine. Obojica su bila nešto starija od uobičajene maturantske dobi tog doba (19.-20. godina života), što nije bila rijetkost za učenike ove škole, gdje su najmlađi učenici imali po 12 godina, a najstariji po 22 godine (K. Hadžić, isto, str. 643). Vjerovatno su mnogi učenici upisivani poslije određene pauze od svršetka osnovne škole (valjalo je, na kraju krajeva, pronaći sredstva, osigurati stipendiju i mjesto u konviktu itd.), a nije isključeno da je bilo i ponavljanja razreda, što za gimnazijsko, pa i niže školovanje u onom vremenu i nije bila neka rijetkost. Tim više što je Šeriatska gimnazija (koju su nazivali i “dvostrukom gimnazijom”) imala izuzetno obiman i težak nastavni plan i program (recimo, ilustracije radi, samo to da se u njoj učilo pet stranih jezika: arapski i francuski, tokom svih osam razreda, te njemački, turski i latinski, u starijim razredima).

33 Isto, str. 643-645. Moguće da je uz njih bio još neki đak ove škole, koji je kasnije prekinuo školovanje, pa ga ne nalazimo među maturantima koje ovaj autor spominje.

34 Adem Osmanbegović je poslije završene Šeriatske gimnazije upisao i završio studij prava, nakon čega je, do izbijanja rata, radio kao advokatski pomoćnik u kancelariji dr. Omera Muftića, advokata u Gračanici, a zatim u Doboju. (Opširnije o njemu: Omer Hamzić, *Likovi zavičaja: Adem Osmanbegović: od kotarskog predstojnika do komandanta partizanskog bataljona*, Gračanički glasnik, god. XV, br. 29, str. 152-156). Hilmija Alić je bio sin hfz. Salim ef. Alića, imama i vjeroučitelja iz Gračanice, inače stariji brat Adema Alića, poznatog partizanskog ilegalca. Do Drugoga svjetskog rata radio je kao željeznički činovnik. Prema kazivanju zabilježenom od rodnika, 1942. godine je zarobljen i ubijen kao civil, od strane partizana, na širem području Bihaća, gdje se nalazio na službi.

35 K. Hadžić, isto, str. 650 i 652.

36 K. Hadžić, isto, str. 649. Kasnije su još neke Gračanlije, učenici i svršnici Šeriatske gimnazije, koji će postati i članovi Narodne biblioteke, u samoj školi imali zapaženu ulogu.

37 Niža građanska škola u Doboju, zatim trgovačke škole u Tuzli, Gradačcu i Brčkom, Gimnazija u Tuzli, Tehnička škola u Sarajevu itd.

(šegrti), a također i službenici, namještenici, dnevničari i činovnici u državnoj službi.

ČAMIL KAMARIĆ, VAKUFSKO-MEARIFSKA KNJIŽNICA I NARODNA BIBLIOTEKA

Hafiz dr. Čamil ef. Kamarić, sin Emina, rođen u Gračanici 1899. godine, stariji je brat Mustafe Kamarića, jednog od osnivača Narodne biblioteke. Poslije osnovne škole završio je Osman-kapetanovu medresu, položivši u njoj i hifz, nakon čega nastavlja školovanje na Šerijatsko-sudačkoj školi u Sarajevu, te Pravnom fakultetu u Zagrebu, gdje je položio i tzv. rigoroz, stekavši zvanje doktora prava. U službu je stupio 1926. godine, kao šerijatski vježbenik u Sanskom Mostu, a kasnije službuje kao šerijatski sudija u Sanskom Mostu i Cazinu, a potom i Zagrebu, gdje je dočekao konac radnoga i životnog vijeka.³⁸ Za kratko vrijeme dok je kao student boravio u Gračanici, ranih 1930-tih godina, ostavio je vidnoga traga u kulturno-prosvjetnom životu ovoga grada i njegove najbrojnije vjerske zajednice, između ostalog i osnivanjem jedne knjižnice.

Krajem 1922. godine, Kamarić se obratio tadašnjem Kotarskom vakufsko-mearifskom povjerenstvu u Gračanici podneskom u kome je ukazao na nedostatke u organizaciji nastave u Osman-kapetanovoj medresi, te slabo znanje i nisku razinu pismenosti učenika, zbog čega je besplatno ponudio svoje usluge, sposobnosti i slobodno vrijeme, predloživši da predaje arapsku gramatiku prema savremenim udžbenicima, a ujedno da vodi i analfabetски tečaj za novoupisane učenike. Od Povjerenstva je zatražio i dopuštenje "da osnujem medresansku knjižnicu u koju ću nabaviti neke knjige iz Kujundžića knjižare i muslimanske biblioteke,³⁹ a pri potrebi i knjige na arapskom, turskom, našem i drugim jezicima (poznato je gospodi da su knjige iz prve dvije knjižare vjerskog islamskog sadržaja)". Također je zatražio "da mi dopusti, da izradim pravila za tu biblioteku, a ja ću ih onda podnijeti g. naslovu na odobrenje."⁴⁰

Prijedlozi Čamila Kamarića, u prvi mah, nisu naišli na odobravanje muderisa i upravitelja Osman-kapetanove medrese hfz. Mustafe ef. Šiljića – inače čovjeka dosta konzervativnih nazora, koji je tokom 1920-tih godina u više navrata

38 *Islamska kulturna baština Gračanice i okoline (Prema izvještaju Odbora Islamske vjerske zajednice, odnosno kadije Ibrahim ef. Mehinagića iz 1967. godine)*, priredio: Rusmir Djedović, Gračanički glasnik, god. XIII, br. 25, 2008., str. 89; Kasim Hadžić, *Stogodišnjica Šeriatske sudačke škole (Mektebi nuvvaba) u Sarajevu*, GlasnikVrhovnog Islamskog Starješinstva u SFRJ, god. L, br. 5, 1987., str. 660; Zlatko Hasanbegović, *Muslimani u Zagrebu 1878-1945.: Doba utemeljenja*, Zagreb: Medžlis Islamske zajednice u Zagrebu, Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar", 2007., str. 155.

39 Tako stoji u dokumentu. Vjerovatno se radi o Kalajdžića knjižari (Prvoj muslimanskoj nakladnoj knjižari Muhameda Bekira Kalajdžića iz Mostara, koja je izdavala popularnu ediciju "Muslimanska biblioteka").

40 MIZ G, SVMP G, Podnesak Čamila Kamarića, primljeno pod br. 109/22, 30. XII. 1922. godine. Kamarićeve prijedloge svojim je potpisima podržalo više alima i uglednih Gračanlija, među kojima su bili: Mehmed Omerbegović, Hazim ef. Fazlić, Mula Đulejman ef. Fazlić, Sabit ef. Aganović, hafiz Idriz ef. Omeragić, te Ahmetağa Širbegović (dugogodišnji gradonačelnik), Asim Alikalfić (direktor Muslimanske privredne banke), Mehmedaga i Hasan Rešidbegović, te Mustafa Hadži Spahić (ugledni trgovci i posjednici), kao i drugi.

bio na udaru kritika napredne uleme. S obzirom da je Šiljić u to vrijeme obnašao i dužnost predsjednika Vakufskog povjerenstva, i ovo je tijelo Islamske zajednice donijelo odluku da se prijedlozi odbiju. Kamarić se, potom, nanovo obratio Povjerenstvu, upozorivši ih na propise po kojima predsjednik Šiljić “kao zainteresovana osoba” nije smio ni prisustvovati sjednici, te je zamolio da se spomenuti podnesak nanovo razmotri. U protivnom, najavio je otvorenu borbu, pozivajući se na opće interese muslimana: “Učinit ću sve što bude potrebno”, poručio je, “uključujući priziv na Ulema-medžlis i na saborski odbor (na vakufski sabor), povesti ću akciju među građanima i seljacima, a sve što sam do sad učinio i što ću učiniti, to ću iznijeti u javnost.”⁴¹

Taj pritisak je barem djelomično urodio plodom, jer se godinu dana kasnije u jednome izvješću o radu Osman-kapetanove medrese ističe da “Medresa imade lijepu ‘kjutubhanu’, a požrtvovanošću jednog svršenika Šeriatske škole, a sadašnjeg študenta prava osnovana je i knjižnica za domaću literaturu, koja se razvija prikupljanjem novih djela, a kojoj je vlasnik vakufsko mearifsko povjerenstvo”. U izvješću se dalje ukazuje i na mogućnost obogaćivanja kutubhane i knjižnice, u okviru najavljene reforme nastave i rada medrese, jer je “nekoliko ovdašnjih inteligenata” spremno dati na korištenje ili pokloniti svoje knjige.⁴²

Na taj način je osnovana Vakufsko-mearifska knjižnica Gračanica, koja je imala i svoj pečat – ovalnog oblika, s nazivom ustanove u latiničnom i ćirilničnom pismu – utisnut na par sačuvanih svezaka. Među nesređenom građom Sreskog vakufsko-mearifskog povjerenstva pronašli smo i jedan dopis, odnosno molbu, koju je početkom 1924. godine uprava ove knjižnice uputila Sreskom vakufsko-mearifskom povjerenstvu, u kojoj se ističe da se “knjižnica vrlo lijepo razvija, ali namještaja nema, a kad bi ga kupovala, to bi silno smetalo njenom razvoju”. Od naslova je, stoga, zatraženo dopuštenje da se sa vakufske parcele u Doli na Ritašićima posijeku dva oraha, od kojih bi se izradio namještaj.⁴³

Drugi bliži podaci o radu Vakufsko-mearifske knjižnice, za sada, nedostaju. Bila je, sigurno, ponajprije na usluzi učenicima Osman-kapetanove medrese – kako je to i sam osnivač zamislio, a svako i drugoj muslimanskoj omladini, pa i predstavnicima vjerske inteligencije, a i građanstva. Inače, kako smo kazali, u medresi je, uporedo s ovom modernijom knjižnicom, i dalje postojala stara kutubhana, sa rukopisnim i tiskanim djelima kakva su tada imala više kulturno-historijsku nego li praktičnu vrijednost. U tu kutubhanu je oko 1905.-1906. prenesena i biblioteka Hadži Hasan ef. Nurikića, a četvrt stoljeća kasnije i stari rukopisi iz Pervane džamije, odnosno biblioteke

41 MIZ G, SVMP G, br. 109/22, Odluka za gosp. Hf. Čamil eff. Kamarića u Gračanici, 7. I. 1923.; Žalba Čamila Kamarića, primljeno pod br. 48/1923, 19. I. 1923.

42 MIZ G, SVMP G, br. 55/24, Izvješće o radu medrese upućeno Muftijskom uredu u Tuzli, 18. III. 1924.

43 MIZ G, SVMP G, Uprava Vakufsko-mearifske knjižnice u Gračanici, bez broja, 1. II. 1924.

Hadži Halil ef. Trepanića, kao i još nekih starih biblioteka i rukopisnih kolekcija: naime, u želji da se sve te stare knjige sačuvaju i zaštite, tadašnje Sresko vakufsko-mearifsko povjerenstvo je odlučilo, uz saglasnost muderisa, da se ta vrijedna bibliotečka građa skoncentrira u kutubhani medrese. U dogovoru sa Hadži Mehmed ef. Handžićem, bibliotekarom i upraviteljem Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu, najveći broj tih starih rukopisa i knjiga iz Gračanice 1940. godine je prenesen u ovu, inače, najstariju javnu biblioteku u Bosni i Hercegovini.⁴⁴

Šta se u međuvremenu zbilo sa fondom Vakufsko-mearifске knjižnice, koju je utemeljio Ćamil Kamarić – nismo najpouzdanije utvrdili. Moguće da je dio literature ostao u Osman-kapetanovoj medresi, sve do prekida njezina rada i devastacije poslije 1945. godine (kada je skoro sve pokretno što se zadesilo u

medresi uništeno ili propalo). Međutim, dio njezina knjižnoga fonda je pripojen Narodnoj biblioteci u Gračanici, poslije njezina osnivanja: na to nam, primjerice, ukazuje i jedna sačuvana brošura, na kojoj je utisnut pečat Vakufsko-mearifске knjižnice, a preko njega Narodne biblioteke u Gračanici.⁴⁵ Vjerovatno je i dosta drugih knjiga na taj način dospjelo u novu biblioteku.

Zbog toga, neće se pogriješiti ako Vakufsko-mearifsku knjižnicu koju je osnovao Ćamil Kamarić označimo i pretečom Narodne biblioteke u Gračanici. Naposljetku, nema nikakve sumnje da je upravo akcija Ćamila Kamarića potakla njegovog mlađeg brata Mustafu da sa par godina mlađim školskim drugom Hajrudinom Bujukalićem i nekolicinom još kolega i zemljaka iz Šeriatske gimnazije, a vjerovatno i drugih đaka i šegreta iz njihovog rodnoga grada – krene u

44 "Gazi Husrevbegova knjižnica se neprestano obogaćuje novim vrijednim rukopisima, koji se donose iz raznih mjesta Bosne" – bilježi se u listu *El-Hidaje*, glasilu istoimene organizacije ilmije. "Posljednjih dana dobila je ova knjižnica više svezaka vrlo vrijednih rukopisa koji su bili u medresi Osman-kapetanovoj, u Gračanici. Sve su to sabrali predsjednik Vakufsko-mearifskog povjerenstva u Gračanici, šeriatski sudac g. Hfz Ibrahim ef Mehinagić i g. muderis H. Mustafa ef. Šiljić, pa su onda pozvali knjižničara g. H. M. Handžića da ih preuzme, što je on i učinio. Među tim rukopisima ima nekoliko vrlo starih primjeraka, pa će oni u mnogom upotpuniti ovu našu kulturnu instituciju. Dužnost je svih naših kulturnih i javnih radnika, da se ugledaju u plemeniti gest gg. Mehinagića i Šiljića te da svojim radom pripomognu sakupljače pismenih spomenika kulturnog rada naših predaka." (*El-Hidaje*, god. IV, br. 2, Sarajevo, 1. X. 1940., str. 60-61). Inače, skupa sa Handžićem, Gračanicu je tada posjetio i akademik Hamdija Kreševljaković. U svom sjećanju objavljenom povodom Handžićeve tragične smrti, on je između ostalog zapisao: "Posljednje naše zajedničko putovanje bilo je pod jesen iste godine. Najprije smo otišli u Gračanicu, gdje je on pregledao ostatke Halil-efendijine biblioteke, smještene u Osman-kapetanovoj medresi. I sve što je bilo važnije, on je spakovao i dopremio u Sarajevo. O toj biblioteci napisao je jedan članak u *Gajretovom kalendaru*." Dalje piše da su tada posjetili i Soko, u namjeri da razgledaju "ruševine toga sredovječnog grada", pribilježivši i anegdotu vezanu za mjesnog dućandžiju koji se tada upoznao sa Handžićem (Hamdija Kreševljaković, "Naše prijateljstvo", *El-Hidaje*, god. VIII, br. 2-3, Sarajevo, 19. IX. 1944., str. 79). – Ostatak starih knjiga iz Osman-kapetanove medrese u Sarajevu je, u Gazi Husrev-begovu biblioteku, nedugo potom po nalogu Sreskog vakufsko-mearifskog povjerenstva Gračanica odnio Mustafa ef. Nurkić, imam iz Gračanice.

45 Riječ je o brošuri Šemsudina Sarajlića, *Naša ekonomska organizacija*, tiskanoj u Sarajevu 1921. godine. Brošura je danas dio fonda Narodne biblioteke "Dr. Mustafa Kamarić", odnosno Spomen-biblioteke dr. Mustafe Kamarića. Na zadnjem listu je i potpis ranijeg vlasnika ("*Vlastnik M. Rešidbegović*"). Sudeći po rukopisu, radi se o Muhamedu Rešidbegoviću, kasnije istaknutom aktivisti i potpredsjedniku Narodne biblioteke. Iz ovog se vidi da su akciju Ćamila Kamarića na formiranju Vakufsko-mearifске knjižnice podržali i napredniji mlađi ljudi – koji su se ubrzo našli i među osnivačima nove, Narodne biblioteke.

osnivanje jedne nove knjižnice, ali ovaj put takve kakva će biti na usluzi najširim slojevima naroda, a ne samo učenicima medrese.

NARODNA BIBLIOTEKA I ISLAMSKA ČITAONICA

Islamska čitaonica Gračanica, kao jedno od najstarijih kulturnih društava u ovome gradu, nastavila je, kako rekomo, djelovati i poslije 1918. godine. Predsjednik društva u tom periodu bio je hfz. Ibrahim ef. Mehinagić, šerijatski vježbenik (pripravnik), a kasnije sudija. On se u tom svojstvu spominje u sačuvanim aktima iz 1920., 1924. i 1929. godine. Izgleda da je kraće vrijeme, 1922. godine, dužnost predsjednika obavljao i Asim Alikalfić (1924.),⁴⁶ inače Mostarac po rođenju, ekonomista po struci i direktor Muslimanske privredne banke Gračanica, koji je kasnije bio dugogodišnji predsjednik Mjesnog odbora Kulturno-prosvjetnog društva "Gajret". Islamska čitaonica je okupljala više desetaka članova, te razvijala bogat kulturno-prosvjetni rad. Tako je, na primjer, za drugi dan Kurban Bajrama 1920. godine (25. avgusta) u dvorištu Osman-kapetanove medrese organizirala zabavu, sa izvođenjem jednog dramskog komada "iz naše poučne prošlosti", a prikupljeni se prihod imao iskoristiti u kulturno-prosvjetne svrhe.⁴⁷

Od 1924. godine Islamska čitaonica je bila smještena u zgradi Hadži Bećir-begovog vakufa, kod Sahat-kule.⁴⁸ Pet godina kasnije, došlo je i do spora s vakufom zbog jednostrane odluke muvelelije i Vakufskog povjerenstva da se odvoji jedna od prostorija koje je čitaonica koristila, radi pretvaranja u stan – da bi ista, međutim, potom bila pretvorena u poslovni prostor, koji je bez licitacije iznajmljen kafedžiji Husejnu Junuzoviću. Islamska čitaonica je uputila pritužbu na takvu odluku, tražeći da se ugovor s Junuzovićem poništi i prostorija dadne na licitaciju (što je, inače, bila i praksa kod izdavanja vakufskih prostorija).⁴⁹ Ta činjenica ukazuje na dosta dobru ekonomsku snagu ovoga društva. No, uprkos tome – Islamska čitaonica ubrzo prestaje s radom, a u njezine dotadašnje prostorije koju godinu kasnije uselit će se Narodna biblioteka.

Zbog čega se ovo društvo ugasilo? Po E. Berberoviću, razlog je bilo osnivanje Narodne biblioteke. "*Masovno okupljanje omladine oko Narodne biblioteke u Gračanici i njeno korisno djelovanje zadobilo je opšte simpatije mještana,*" ističe ovaj autor. "*Mnogi članovi Islamske čitaonice prelaze u članstvo Narodne biblioteke. Islamska čitaonica želi da se fuzioniše sa Narodnom bibliotekom, ali su to članovi biblioteke odbili zbog preživjelih shvatanja i konzervatizma koji je provejavao kroz dotadašnje djelovanje Islamske čita-*

46 O. Hamzić, *Gračanica i okolina*, str. 278.

47 MIZ G, SVMP G, br. 184, 5. VIII. 1920., dopis Islamske čitaonice Gračanica.

48 Prije toga, Islamska čitaonica je bila smještena u prostorijama Osman-kapetanova vakufa, što vidimo iz sačuvanih najamnih ugovora (u MIZ G / grada SVMP G) do početka 1924. godine.

49 MIZ G, SVMP G, Predstavka Islamske čitaonice u Gračanici, primljeno pod br. 148/29, 4. V. 1929.

onice. Godine 1929. ova čitaonica prestaje sa radom, a cjelokupna njena imovina i inventar prelaze u vlasništvo postojeće Narodne biblioteke u Gračanici.⁵⁰

Ovi navodi, međutim, ne odgovaraju stvarnome stanju, kakvo naslućujemo iz primarnih izvora.

Ponajprije, ne znamo na kakva je to “preživjela shvatanja” mislio Berberović – osim ako u pitanju nije islamski predznak u imenu čitaonice; duhu vremena i prilikama u kojima je njegov članak pisan sasvim bi odgovaralo i takvo tumačenje (tadašnja režimska ideologija ionako je tumačila da su religijska shvatanja nešto “preživjelo”, dakle anahrono, što treba nestati). No, ako je islam predstavljao ta “preživjela shvatanja”, čitatelja valja podsjetiti da je i Narodnu biblioteku osnovao Muslimanski đaćki klub, koji je na Sresko vakufsko-mearifsko povjerenstvo Gračanica, organ Islamske vjerske zajednice, gledao kao na svoj “*predpostaljeni – specijalno muslimanski prosvjetni faktor*” (kako se to ističe u citiranom dopisu od 6. VII. 1927.).⁵¹ Narodna biblioteka je, osim toga, još 1932. godine uvrštena u spisak muslimanskih udruženja.⁵² S druge strane, kulturno-prosvjetne aktivnosti Islamske čitaonice bile su gotovo istovjetne aktivnostima Narodne biblioteke (djelovanje kulturno-umjetničkih sekcija, organizacija priredbi, zabava i sl.). Jedno vrijeme, ova dva društva su djelovala uporedo: tako su, na primjer,

i Islamska čitaonica, i Narodna biblioteka (skupa sa Sokolskim društvom) u junu 1928. godine od državne uprave primile finansijsku pomoć za organiziranje analfabetskih tečajeva.⁵³ Opismenjavanje naroda sigurno nije spadalo ni u “preživjela shvatanja”, niti u nekakav “konzervatizam”!

Stvari razlog gašenja Islamske čitaonice (tj. prestanka rada pod tim imenom) bila je, zapravo, uspostava Šestojanuarske diktature, u kojoj su zabranjena ili ugašena mnoga društva sa etničkim i konfesionalnim predznakom. To je pogodilo i Islamsku čitaonicu. Spomenuta pritužba od 2. maja 1929. godine, koju potpisuju predsjednik Ibrahim Mehinađić i tajnik Adem Bajrić (inače, po zanimanju sudski zvaničnik), zadnji je poznati nam akt ovoga Društva – koje je, kako se može zaključiti iz drugih dokumenata i izvora, ubrzo poslije toga promijenilo ime i upravu. Umjesto Islamske čitaonice u izvorima se javlja Narodna čitaonica, koja je bila smještena u istim prostorijama, ali sa drugom upravom. Već tada nastupio je i period krize u njezinu djelovanju.

Inače, Islamska čitaonica je u početku koristila pečat ovalnog oblika, na kojem je u sredini bio natpis arapskim pismom, iznad i ispod je stajalo latinicom: “Islamska čitaonica / u Gračanici”, a sa strane su upisane brojne oznake godine osnivanja (1903.). Na dopisu od 2. V. 1929. utisnut

50 E. Berberović, isto, str. 293.

51 MIZ G, SVMP G, dopis Muslimanskog đaćkog kluba, zaprimljeno 7. VII. 1927. i zavedeno pod br. 93/27.

52 V. nap. 18.

53 *Večernja Pošta*, god. VIII, br. 2084, 9. VI.1928., str. 14.

je, pak, novi pečat, s nazivom društva na ćirilicom, te arapskom i latiničnom pismu, kao i godinom osnivanja. Čini se da je to bio pokušaj prilagodbe novonastalim prilikama – očigledno nedovoljan da očuva djelovanje Islamske čitaonice pod tim imenom.

NARODNA ČITAONICA I NARODNA BIBLIOTEKA.

Neposredno poslije proglašenja Diktature, dakle, u Gračanici su uporedo djelovala dva kulturno-prosvjetna društva sličnoga naziva: Narodna čitaonica, koja nasljeđuje Islamsku čitaonicu i Narodna biblioteka. U popisima vakufskih prostora u čaršiji iz tog vremena vidimo da je Narodna biblioteka bila smještena u prostorijama vakufa Ahmed-pašine džamije, u gornjem ili središnjem dijelu čaršije (ulica Kralja Petra, kako se tada službeno zvala, danas ulica Alije Izetbegovića), dok se Narodna čitaonica nalazila u prostorijama vakufa Hadži Bećir-bega Gradaševića, u donjem dijelu čaršije, kod Sahat-kule – koje je od 1924. godine držala Islamska čitaonica.

Evidentno je, dakle, da je Narodna čitaonica naslijedila Islamsku čitaonicu. Ne znamo, za sada, pod kakvim je okolnostima došlo do promjene naziva društva. Moguće da je rad Islamske čitaonice bio najprije zabranjen, te da se njeni članovi nanovo organiziraju i osnivaju

Narodnu čitaonicu – ili su, pak, na skupštini izmijenjeni statutarni dokumenti, te usvojeno novo ime društva, prilagođeno novonastalom poretku i društveno-političkom kontekstu.

Do te promjene došlo je svakako prije 2. avgusta 1929. godine, kada se Narodna čitaonica pod tim imenom prvi put javlja u dostupnim nam izvorima. *“Gajretov odbor i Narodna Čitaonica u Gračanici priredili su na Ilindan ljetnu zabavu, koja je vrlo dobro uspjela u moralnom i materijalnom pogledu”* – izvještava sarajevska *Večernja pošta*.⁵⁴ Inače, “Gajret” je u tom vremenu već otvoreno djelovao na širenju srpske nacionalne ideje među bošnjačko-muslimanskim narodom. Činjenica da surađuje sa mjesnim odborom “Gajreta” u Gračanici – koji je početkom jula 1929. godine na svojoj skupštini potvrdio srpsku nacionalnu odrednicu (nastavljajući djelovati kao odbor Srpskog muslimanskog kulturno-prosvjetnog društva “Gajret”)⁵⁵ – mogla bi, možda, ukazivati i na “skretanje” Narodne čitaonice u tom smjeru.

No, zauzimanje takvoga ideološko-političkog kursa Narodne čitaonice svakako je potvrđeno na skupštini, održanoj 16. novembra naredne, 1930. godine, kada je izabrana nova uprava. Umjesto dotadašnjeg predsjednika, Abdurahmana Mula-bećirovića,⁵⁶ na čelo Narodne čitaonice došao je Rifat-aga Mehinagić, “poznati

54 “Teferić Gajreta”, *Večernja Pošta*, god. IX, br. 2440, 07.08.1929., str. 5.

55 O. Hamzić, *Gračanica i okolina*, str. 271.

56 Abdurahman Avdo Mulabećirović bio je poreski činovnik, ali i izuzetno angažiran društveni djelatnik, koji se isticao se u radu više kulturno-prosvjetnih društava. Njegovo ime nalazimo među članovima uprave “Gajreta”, kao i “Narodne uzdanice”, kulturno-prosvjetnog društva koje su 1924. osnovali neki od osnivača i utemeljitelja izvornog “Gajreta” (iz 1903.), u pokušaju da suzbiju prosrpski kurs kojim je to društvo krenulo poslije

nacionalni borac”, čija ličnost je, prema dopisniku *Jugoslavenskoj listi*, bila garancija za napredak društva i ostvarenje njegovih ciljeva.⁵⁷ Inače, Rifat-aga Mehinagić bio je imućan trgovac, hotelijer i posjednik (ujedno i stariji brat hfz. Ibrahima Mehinagića, ranijeg predsjednika Islamske čitaonice), ali i osoba koja se isticala filozofskim opredjeljenjem i političkom djelatnošću. Prije proglašenja diktature, bio je jedan od nekolicine muslimana koji su pristajali uz režim, kao pristaše velikosrpske Narodne radikalne stranke, ali uprkos ličnom ugledu i bogatstvu, te vrijednome društveno-humanitarnom radu nije uspijevaao ostvariti osobit utjecaj među bošnjačko-muslimanskim glasačima, koji su redom podržavali Jugoslavensku muslimansku organizaciju (JMO), kao bošnjačku nacionalnu stranku u tom vremenu.⁵⁸ Rifat-aga je po proglašenju diktature na-

kratko bio postavljen i za gradonačelnika Gračanice, ali je ubrzo smijenjen – navodno, ako je vjerovati tadašnjoj štampi, uz opće odobravanje građanstva.⁵⁹ Vjerovatno je i njegov izbor na čelo Narodne (bivše Islamske) čitaonice utjecao na osipanje članstva, koje je, kako se čini, već i u trenutku njegova izbora bilo evidentno. Naime, tada se “na dnevnom redu” našao i prijedlog o ulasku Narodne čitaonice u sastav Sokolskog društva (ranije srpske patriotske odgojno-prosvjetne organizacije, koja je od 1929. godine zauzela općejugoslavenski i prorožimski pravac djelovanja) – ali na toj skupštini se isto, zbog odsustva potrebne dvije trećine članstva, nije razmatralo.⁶⁰

Narodna čitaonica se ugasila već do ljeta 1932. godine. Sasvim je moguće da je dobar dio njezina ranijeg članstva prešao u Narodnu biblioteku, koja u tom periodu nije osobito isticala nika-

---

Prvoga svjetskog rata. Mulabećirović je, također, bio i član uprave mjesnog odbora Hrvatskog kulturno-prosvjetnog društva “Napredak” u Gračanici. Islamsku, odnosno Narodnu čitaonicu preuzeo je možda i u dogovoru s hfz. Ibrahim ef. Mehinagićem, koji je u jesen 1929. postavljen za komesara (povjerenika) Sreskog vakufsko-mearifskog povjerenstva, a ujedno i muteveliju Ujedinjenih gradskih vakufa. Mehinagić je po preuzimanju dužnosti imenovao posebno savjetodavno tijelo od pet članova, među kojima je bio i Mulabećirović (O. Hamzić, *Gračanica i okolina*, str. 305).

57 “Pošta iz Gračanice: Skupština Narodne Čitaonice”, *Jugoslavenski list*, god. XIII, br. 269, Sarajevo, 20. XI. 1930., str. 3.

58 O političkim gibanjima na području Gračanice u međuratnom periodu, opširno: O. Hamzić, *Gračanica i okolina*, str. 71 i dalje.

59 “Pošta iz Gračanice: Promjene u gradskoj općini”, *Jugoslavenski list*, god. XII, br. 135, 9. VI. 1929., str. 2. Nije nam poznat razlog te smjene, ali Rifat-aga se nedugo potom našao među sedmoricom optuženih u slučaju propasti MUSTRO banke (Muslimanske trgovačke i obrtničke banke), u čijoj propasti je značajno oštećen i vakufski fond. Glavna rasprava je započela mjesec dana poslije smjene, a među optuženima se našao još jedan Gračanlija: hfz. Salim ef. Alić, imam i mualim, član uprave spomenute banke (v. *Jugoslavenski list*, god. XII, br. 161, 11. VII. 1929., str. 4). Inače, u dosadašnjoj literaturi ostalo je potpuno nepoznato da je Rifat-aga Mehinagić obavljao dužnost gradonačelnika, makar i kratko. – Njega je, inače, na toj poziciji zamijenio Ibrahim-aga Halilbegović, ugledni trgovac i posjednik, koji do tada politički nije bio angažiran. Očito se radilo o čovjeku u koga je povjerenja imala i nova državna uprava, učvršćena poslije diktature, ali i građani Gračanice, koji su mu davali podršku, jer za vrijeme njegova ne tako dugog mandata realizirani su brojni projekti od ključnoga značaja, poput elektrifikacije grada i uređenja gradskoga jezgra. Ibrahim-aga je, inače, bio prijatelj i podržavatelj Narodne biblioteke u Gračanici, u kojoj su osobito vrijedni članovi bila njegova mlada braća, Džemal i Hivzo.

60 *Jugoslavenski list*, god. XIII, br. 269, Sarajevo, 20. XI. 1930., str. 3.

kav ideološko-politički predznak, pokušavajući djelovati kao istinsko *narodno* kulturno-prosvjetno društvo. U svakom slučaju, ukoliko su članovi bivše Islamske, a sada Narodne čitaonice napustili ovo društvo, da bi se učlanili u Narodnu biblioteku – to nije bila posljedica nikakvog “provejavanja konzervatizma”, već novoga ideološko-političkog kursa kojeg je Narodna čitaonica zauzela – režimskog i prosrpskog, u vrijeme kada je bio zabranjen i ugušen politički rad legitimnih predstavnika bošnjačko-muslimanskog naroda, ali i kulturno-prosvjetnih društava poput “Narodne uzdanice” ili, pak, ranije Islamske čitaonice.

U svakom slučaju, Narodna biblioteka u Gračanici u prvoj je polovici 1932. godine preuzela dotadašnje prostorije ugašene Narodne čitaonice – u zgradi Hadži Bećir-begovog vakufa. Ukoliko su tačni navodi E. Berberovića, preuzela je i njezin inventar, kao i knjižni fond – za što, ipak, nismo našli pouzdane potvrde.⁶¹ Međutim, znamo da je preuzela i znatan dug u vidu neisplaćenih kirija, što je sama morala izmiriti, a i nove prostorije su zahtijevale dosta zahvata na obnovi i renoviranju.

SMJEŠTAJ I PROSTORIJE NARODNE BIBLIOTEKE

Molba Muslimanskog đačkog kluba od 7. jula 1927. godine, upućena “Vakufsko-mearifskom odboru”, odnosno Sreskom vakufsko-mearifskom povjerenstvu Gračanica, najstariji je dostupni nam arhivski dokument u kome se spominje Narodna biblioteka, kao i prostorija u kojoj je smještena. U toj molbi naslov se moli “*da nam sobu koju smo već popravili i uredili i u kojoj je smještena Narodna Biblioteka u smislu koje smo se kao Muslimanski Đački Klub i organizovali i upregli sve sile, svojim zaključkom predadne na tri godine.*” U obrazloženju se ističe sljedeće: “*Radeći na uspostavljanju Narodne Biblioteke, sada u ovom kritičnom vremenu ne samo materijalno, nego isto tako i moralno, mi smo imali dovoljno ideala, pa da i zadnji dinar žrtvujemo iz svoga plitkog đačkog džepa, a za narodnu prosvjetu.*” Na kraju se ističe želja da će te namjere Povjerenstvo shvatiti “*kao ozbiljnu i korisnu akciju i da će sa simpatijom primiti ovakav rad svojih đaka*”, te pozitivno riješiti molbu. Tako se i desilo, a Muslimanskom đačkom klubu, odnosno Narodnoj biblioteci odobreno je izdavanje prostorije unaprijed na tri godine⁶²

Vidimo, dakle, da je od svog početka Narodna biblioteka bila smještena u va-

61 U rijetkim sačuvanim knjigama iz prvobitnog fonda Narodne biblioteke u Gračanici, međutim, nismo pronašli niti jedan primjerak na kome je utisnut pečat Islamske čitaonice ili Narodne čitaonice. S obzirom na spomenuti prijedlog da se Narodna čitaonica spoji sa Sokolskim društvom – nije isključeno da je ta ideja i realizirana, jer znamo da je ovo društvo već 1931. godine raspolagalo sa vlastitom bibliotekom od 500 knjiga (O. Hamzić, *Gračanica i okolina*, str. 288).

62 MIZ G, SVMP G, dopis Muslimanskog đačkog kluba “Vakufsko-mearifskom odboru”, 6. VII. 1927. – primljeno 7. VII. 1923. pod br. 93.

kufskoj prostoriji – kao i velik broj trgovačkih, zanatskih i ugostiteljskih radnji, kancelarija i ureda tog vremena, jer u vlasništvu vakufa, naposljetku, tada je bila većina objekata u čaršiji. U novinskom članku o biblioteci s početka 1929. godine navodi se da su njeni osnivači besplatno dobili jednu prostoriju, “koju su uredili, snabdjeli namještajem i odmah počeli sa izdavanjem knjiga i upisivanjem članova.”⁶³

Spomenuta prostorija zacijelo je bila ista ona koju je biblioteka koristila i 1930.-1932. godine, kako se vidi iz popisa vakufskih zakupnina – prostorija koja se nalazila na čaršiji, u ulici Kralja Petra br. 8, u objektu Vakufa Ahmed-pašine džamije. Ne znamo tačno o kojoj se zgradi tačno radi, ali s obzirom da se u njoj nalazilo više poslovnih prostora i soba, vjerovatno je riječ o zgradi sagrađenoj na mjestu nekadašnjeg vakufskog Mula Omerovog hana, koji je izgorio u velikom požaru 1895. godine (zgrada tzv. Starog Vakufskog povjerenstva, na sjeverozapadnom ćošku čaršije i nekadašnjeg gradskoga trga, a kasnijega parka). Godišnji iznos kirije za tu prostoriju 1930. godine bio je 1800 dinara (tj. 150 dinara mjesečno).

U citiranom članku stoji da je Narodnoj biblioteci prostorija *dodijeljena besplatno* – što se svakako odnosilo na period osnivanja i početnog djelovanja. Bio je to i neposredan vid podrške Sreskog vakufsko-mearifskog povjerenstva akciji Muslimanskog đaćkog kluba i osnivanju Narodne biblioteke. Kasnije, kada je

Narodna biblioteka otpočela sa radom i upisom članova, svakako je plaćala zakup (kiriju), jer naposljetku – vakufi su ovisili od prihoda svojih koristonosnih objekata.

Inače, *Pravilima* društva iz 1928. godine ustanovljen je i fond radi prikupljanja sredstava za izgradnju posebne zgrade, odnosno *Doma Narodne biblioteke*. Ograničen priliv sredstava, uslijed svjetske ekonomske krize koja je pogodila i Kraljevinu Jugoslaviju, vjerovatno je ovaj plan odgodio na duže vrijeme, tako da je Narodna biblioteka u Gračanicima nastavila djelovati u iznajmljenim prostorijama. Ipak, uprava je tada odlučila prijeći u znatno veći prostor Hadži Bećir-begova vakufa. To se desilo u prvoj polovici 1932. godine, prije 1. juna.

Doznajemo to iz dopisa kojeg je ovo kulturno-prosvjetno društvo uputilo vakufu krajem iste godine, gdje se napominje da je objekat preuzet “*pod velikim teretom duga*” u ukupnom iznosu od 2.600 dinara – koji ni do tada nije mogao biti izmiren. Dug je potjecao od neplaćene kirije ugašene Narodne čitaonice. Međutim, i pored duga, u obnovu i popravke objekta, “*od podruma do tavana*”, Narodna biblioteka je uložila značajna sredstva u iznosu od 8.000 dinara – ne računajući vlastiti rad i trud, iako se radilo o vakufskoj zgradi. Neki su im, ističe se u dokumentu, prigovarali da su previše naivni što u tuđu zgradu ulažu toliki kapital, na što su odgovarali da za njih “*vakufska zgrada nije potpuno tuđa*”. U to ime, od Sreskog vakufsko-mearifskog

63 Večernja Pošta, god. VIII, br. 2302, Sarajevo, 25. II. 1929., str. 3.

povjerenstva su zatražili smanjenje zakupnine, uz poruku: *“Uvjereni smo, da ćete i inače voditi računa o omladini, jer Narodna Biblioteka onemogućuje, da se birtije gračaničke pune omladinom, umjesto da se odgajaju u jednom solidnom društvu.”*⁶⁴

Vakufska uprava je očigledno imala razumijevanja, jer kako vidimo iz popisa iznajmljenih vakufskih prostora, kao i ugovora o zakupu, u 1933. i 1934. godini – Narodna biblioteka je plaćala kiriju u iznosu od 300 dinara mjesečno, dok je ranija mjesečna zakupnina istog prostora iznosila 400 dinara. Ipak, troškovi nastali prilikom obnove i adaptacije zgrade znatno su opteretili finansijsko poslovanje ovoga društva, i to u vremenu kada su se posljedice Velike ekonomske krize sve više osjećale u Gračanici. Narodna biblioteka je, tako, imala problema s redovnim isplata kirije, zbog čega je u par navrata bila primorana obratiti se ponovo molbama za njezino sniženje.

Početkom aprila 1935. uputili su molbu Upravnom odboru Vakufsko-mearifskog vijeća u Sarajevu, tražeći da se pri odobravanju novog budžeta Sreskog vakufsko-mearifskog povjerenstva Gračanica smanji stavka prihoda od kirija, kako bi im Povjerenstvo moglo sniziti kiriju na 200 dinara mjesečno – za što je, kako se dâ zaključiti, postojala izražena volja. U obrazloženju su naveli: *“Mi smo jedina kulturno prosvjetna ustanova u ovom*

*mjestu, čiji su stanovnici pretežno muslimani. Od 122 člana, 83 su muslimani pa već stoga smatramo da ste moralno dužni da nas podpomognete. Mi do danas nismo dobili ni od koga materijalne pomoći, pa smo ipak uspjeli da polučimo dobar uspjeh. Treba znati, da su ovu ustanovu osnovali bivši đaci Šeriatske gimnazije iz ovog mjesta, koji su bili potaknuti vrućom željom da se svome kraju i narodu oduže čijim su se sredstvima i školovali. Priznato im je od odgovornih faktora da su ovom ustanovom polučili veliki uspjeh jer u mjestu sa dosta konzervatizma svih konfesija naša biblioteka je važna ustanova, oko koje su se okupili svi građani bez razlike vjere i staleža, pa prema tome zaslužujemo pažnju i pomoć svih onih čija je zadaća kultura i prosvjeta. Ako bi se oslonili na naš jedini prihod (članarinu) mjesečno po Din. 5. – naše finansije podmirujući kiriju neće imati srestava za stvaran rad – nabavku knjiga novina i časopisa, pa ćemo u tom teškom stanju doći u pitanje opstojanja. Iznoseći Vam ovu molbu, ubijeđeni smo da ćete ju poduprijeti, da bude na Vaš predlog uvažena kod Vakufskog povjerenstva u Gračanici.”*⁶⁵

Vakufska uprava, međutim, tada nije mogla izaći u susret molitelju, tako da je i iznos kirije ostao nepromijenjen.⁶⁶ Narodna biblioteka je, zato, do kraja 1935. godine dospjela u dug prema vlasniku prostora, sa devet neizmirenih kirija. U januaru naredne, 1936. godine, uspjeli su

64 MIZ G, Narodna biblioteka u Gračanici, br. 96/1932, Gračanica, 12. XII. 1932. (SVMP G, primljeno pod br. 155/32, 15. XII. 1932.).

65 MIZ G, Narodna biblioteka, br. 66/35, Gračanica 1. IV. 1935. (SVMP G, br. 155/35).

66 MIZ G, Vakufska direkcija, br. 3925/25, 9. IV. 1935. (SVMP G, br. 155/35).

isplatiti četiri kirije, obrativši se ponovo Sreskom vakufsko-mearifskom povjerenstvu s molbom za sniženje njezina iznosa. Na to su ih potakle i glasine da će Povjerenstvo, navodno, otkazati kiriju Biblioteci, kako bi prostorije ustupili nekom privatniku.⁶⁷ Apelujući na razumijevanje, molbu su ponovili i početkom juna, ističući da su u takvome položaju da ne mogu plaćati više od 200 dinara mjesečne kirije: *“Vjerujemo da će naslov, cjeneci veliku važnost ovog društva i potrebu njegovog opstanka i napretka a u interesu samog grada i građanstva, čiju apsolutnu većinu sačinjavaju muslimani o čijem prosvjećivanju i kulturnom podizanju, vodi ozbiljno računa i Vakuf kao institucija, izaći u susret našoj molbi”*.⁶⁸ Uvažavajući te razloge, Sresko vakufsko-mearifsko povjerenstvo Gračanica je na sjednici od 10. juna 1936. godine odlučilo sniziti kiriju na 250 dinara.⁶⁹ Kako se može zaključiti iz drugih dokumenata, iznos nije rastao ni u narednim godinama.⁷⁰

Iz svega ovoga moglo bi se zaključiti da se Narodna biblioteka suočavala s dosta problema materijalno-financijske prirode, do kojih je došlo poslije preuzimanja, obnove i adaptacije većih prostorija Hadži Bećir-begova vakufa. Iz izvještaja sa skupštine 1930. vidljivo je da ranije, do 1930. godine, prihodi nisu bili mali,

te da su, skupa s potraživanjima, pokrivali rashode.⁷¹ Kasnije to, očigledno, nije bio slučaj. S druge strane, pak, ne može se reći da vakufska uprava nije imala razumijevanja. Naprotiv, iz citiranih dokumenata vidimo da je Narodnoj biblioteci u više navrata izlazila u susret – umanjnjem iznosa zakupnine, kao i toleriranjem dugovanja. Pri tome valja imati na umu da je poslovanje vakufa počivalo kako na strogim šeriatskim odredbama, tako i propisima nadležnih vakufskih organa, koji su pomno pratili poslovanje i rad vakufa (a i vakufskih povjerenstava). U tom smislu, koristonosne nekretnine svakog vakufa – kakva je bila i zgrada Hadži Bećir-begova vakufa, koju je iznajmila Narodna biblioteka – morale su se koristiti isključivo za stjecanje i ubiranje prihoda, koji su se trošili u vakufnamom određene namjene. Dakle, uprave vakufa, mutevelije i povjerenstva nisu mogli te nekretnine izdavati u druge svrhe, makar i kulturno-prosvjetne ili humanitarne, a da pri tome vakufi trpe finansijsku štetu i ostaju bez prihoda.

Činjenica da se Narodnoj biblioteci kirija ipak i snižavala (i to u vrijeme kada je redovna i propisana praksa bila da se vakufski prostori izdaju na licitaciju, kako bi se postigla što bolja cijena), kao i to da je ova ustanova od 1932. godine pa do iza 1945. neprekidno koristila veoma

67 MIZ G, SVMP G, br. 35/36, dopis Narodne biblioteke od 9. I. 1936., primljeno 11. I 1936.

68 MIZ G, SVMP G, Narodna biblioteka u Gračanici, br. 33/36, 6. VI. 1936.

69 MIZ G, SVMP G, br. 266/36, 12. VI. 1936.

70 U 1941. godini, s uspostavom Nezavisne Države Hrvatske, iznos najamnine bio je 125 kuna, a kasnije je, do kraja rata, rastao uslijed devalvacije ove valute.

71 Tako je u 1929./1930. društvenoj godini ukupan iznos prihoda bio 13.227,75 dinara, potraživanja su iznosila 2.156 dinara, a sveukupni rashodi 12.030,15 dinara (*Večernja pošta*, god. X, br. 2778., 13.09.1930., str. 7).

atraktivan vakufski prostor u donjem dijelu gračaničke čaršije (kojeg bi neki trgovac ili poduzetnik možda i po većoj cijeni kirije iznajmio) – nedvosmisleno ukazuje da je Sresko vakufsko-mearifsko povjerenstvo Gračanica shvatalo značaj i ulogu ovog kulturno-prosvjetnog društva, te da mu je, sukladno mogućnostima, svo vrijeme pružalo podršku.

Zasluga je to, sigurno, i ljudi koji su predvodili Sresko vakufsko-mearifsko povjerenstvo, odnosno bili njegovi članovi: ljudi koji su, poput mladih osnivača Narodne biblioteke, imali razvijenu svijest o potrebi širega narodnoga prosvjeđivanja, te su bili spremni podržati svaku akciju u tom smislu. Svakako, tome je doprinio osobni utjecaj šerijatskog sudije hfz. Ibrahima Mehinagića – komesara, a potom, u kasnijim sazivima, člana i predsjednika Povjerenstva, za koga znamo da je bio i član, prijatelj i podržavatelj Narodne biblioteke. Ne smije se, međutim, umanjiti ni razumijevanje ostalih osoba iz reda uleme i građanstva, koji su birani za članove Povjerenstva u periodu od 1930. do 1940. godine.⁷² Zahvaljujući njihovoj svijesti i pravilnom shvatanju

onoga čime se Narodna biblioteka bavila i čemu je težila – danas možemo kazati da je Islamska vjerska zajednica u tom periodu svakako bila jedan od podržavalaca svih onih programskih ciljeva i zadataka koje je Narodna biblioteka realizirala.

UPRAVA NARODNE BIBLIOTEKE

Prema Pravilima odobrenim potkraj 1928. godine, Narodna biblioteka u Gračanici imala je predsjednika, sekretara (tajnika), te četvoricu članova upravnog odbora, uz još trojicu članova nadzornog odbora. Upravni odbor je rukovodio radom Društva, a glavni organ je bila Skupština, koju su sačinjavali punopravni članovi. Na čelu upravnog odbora bio je predsjednik, koji je ujedno i neposredno rukovodio društvom. U njegovom odsustvu mijenjao ga je i zastupao zamjenik predsjednika, odnosno potpredsjednik (kako stoji u sačuvanim dokumentima), a biblioteka je imala i svog tajnika (sekretara), knjižničara i blagajnika.

Na čelu Narodne biblioteke, koliko smo mogli ustanoviti, tokom cjelokupnog ovog perioda ostao je Mustafa Kamarić, kao predsjednik.⁷³ Po odlasku na

72 Među njima su bili: Hadži Abdaga Prohić, Mujaga Muftić, Mustafa ef. Žiško, Hadži Medaga Suman, Muhamed ef. Husić, Ibrahim-aga Širbegović, Kadri ef. Hajdarević, Đulejman ef. Fazlić, Šefik Bešlagić, Galib-aga Rešidbegović, Muhamed ef. Sarajlić, Hajrija Mujačić i dr. – po zanimanju: trgovci, alimi, šerijatski suci, službenici, učitelji...

73 Mustafa Kamarić, sin Emina, rođen 1906. godine, jedan je od trojice braće iz te zemljoradničke porodice koji su se uputili na školovanje. Završio je Šeriatsku gimnaziju u Sarajevu (1928.), nakon čega je diplomirao na Pravnom fakultetu u Beogradu (1932.). Tokom studija dobio je više priznanja i nagrada. List *Gajret* izvijestio je i o njegovom odlasku na specijalističke studije iz šeriatskog prava u Kairo. Do sloma Kraljevine Jugoslavije radio je u Državnom savjetu Kraljevine Jugoslavije u Beogradu (kao najvišem tijelu državne uprave, ujedno i vrhovnom upravnom sudu). Poslije toga se vraća u Gračanicu, gdje tokom Drugoga svjetskog rata radi kao advokat, a poslije rata, nakon kraćeg angažmana u lokalnim narodnim vlastima, pozvan je u Sarajevo, gdje kao stručnjak radi u zakonodavnim organima nove države, a ujedno i tijelima Islamske zajednice. U međuvremenu, oženio se Asijom r. Hasanpašić, iz Travnika, te zasnovao porodicu. Također je izabran za predavača na Pravnom fakultetu u Sarajevu, po njegovu osnivanju, a ubrzo je odbranio i doktorsku disertaciju s područja upravnog prava na Pravnome fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, poslije čega je uredno biran u nastavna zvanja na matičnom fakultetu,

studije, istina, on je duže vremena izbio iz Gračanice, a kasnije, po prijemu u službu, u ovom je gradu još rjeđe boravio, ali nikada nije prekidao veze s Bibliotekom. Godine 1929. na jednome aktu u ime predsjednika potpisan je Sejdo I. Rešidbegović – po zanimanju sudski činovnik, tako da je vjerovatno obavljao ovu funkciju.⁷⁴ U narednim godinama, pak, potpredsjednik Narodne biblioteke u Gračanici bio je njegov rođak Muhamed Rešidbegović, mlađi gračanički trgovac.⁷⁵ Tokom 1930-tih godina, on je, faktički, neposredno upravljao ovim

društvom, a potpis mu nalazimo na većini sačuvanih dokumenata iz tog doba.

Na mjestu tajnika (sekretara) Narodne biblioteke izmijenilo se više ljudi. U prvim godinama tajnik je bio suosnivač ove ustanove i društva, Hajrudin Bujukalić.⁷⁶ On je potpisan još u citiranom dopisu Muslimanskog đakčkog kluba iz 1927. godine, a i na pravilima Biblioteke iz 1928. godine. No, na dopisu Narodne biblioteke upućenoj Ministarstvu prosvjete, početkom 1929. godine, kao tajnik je potpisan “M. Sulejmanović”. Svakako je riječ o Muhamedu Sulejmanoviću, koji se, kao istaknutiji član Biblioteke, spo-

---

pored kojeg je predavao na još nekoliko visokoškolskih ustanova. Tragično je preminuo 1973. godine, skupa sa suprugom, u prometnoj nesreći u Austriji. Opširnije: Omer Hamzić, *Jedan pogled na život i djelo akademika Mustafe Kamarića. Dugogodišnji profesor Pravnog fakulteta u Sarajevu, istaknuti funkcioner Islamske zajednice Bosne i Hercegovine i osnivač Narodne biblioteke u Gračanici*, *Historijski pogledi*, god. II, br. 2, Tuzla, 2019., str. 230-241 – uz izvore literaturu navedenu u ovom radu. [Brojne aspekte biografije dr. Mustafe Kamarića obrađuju i neki od radova i priloga u ovome broju “Gračaničkog glasnika” – prim. uredn.]

74 Sejdo Rešidbegović, sin Ibrahima, potjecao je iz ugledne posjedničko-trgovačke porodice, koja je starijom bila nastanjena na Panađurištima (na tromedi Sladne, Sokola i Vranovića), a potom se nastanila u Gračanici, u mahali Drafnici. Sejdo je pripadao drafničkom ogranku ovoga roda, različitom od rođaka – Mahmutage i njegovih sinova (među kojima je bio i Ibrahim), koji su se potkraj XIX. vijeka nastanili u Podjazu.

75 Muhamed Rešidbegović, rođen 1900. godine u Gračanici, sin je Mehmed-age Rešidbegovića, uglednog trgovca koji je biran i u Gradsko vijeće Gračanice, te njegove supruge Hanife – Kanite Širbegović, kćerke Širbega, bogatog posjednika, te sestre Ahmetage Širbegovića, dugogodišnjeg gradonačelnika Gračanice. Muhamed (kojeg su mnogi nazivali i Muhamed-aga) bio je oženjen za Sevetu Hadžić, iz ugledne čaršijske familije Hadžića. Imao je trojicu mlade braće: Mustafu (rođ. 1909.), Edhema (rođ. 1912.) i Sulejmana (rođ. 1914.), zvanog Suljo. (Navedeno prema podacima iz Domovnice za Gračanicu, koje je prikupio i autoru ustupio mr. sc. Rusmir Djedović, na čemu mu iskazujem posebnu zahvalnost.) Nemamo podataka o Muhamedovom školovanju, ali izvjesno je da je bio obrazovan i prosvijećen čovjek, a i poštovatelj knjige i pisane riječi, zbog čega je i davao značajan doprinos radu Narodne biblioteke. U periodu između dva svjetska rata, Muhamed Rešidbegović je najprije radio u trgovini svog oca, Mehmedage, a zatim je vodio vlastitu trgovinu.

76 Hajrudin Bujukalić, sin Smaila, rođen 1908. godine u Kozluku; boravio je često u Gračanici, u porodici starije sestre Zulfije, udate za Hamdiju S. Prohića. Bio je učenik Šeriatske gimnazije (V. generacija), u kojoj je, u starijim razredima, bio predsjednik Literarnog udruženja, te urednik učeničkog lista “Budućnost”. U to vrijeme javljao se poetskim i proznim radovima i u ostaloj tadašnjoj štampi, osobito u listovima “Narodna uzdanica”, “Gajret”, “Literarna štampa”, “Novo vrijeme”, itd. Završio je studij šumarstva u Beogradu (1935.), nakon čega slušbuje u više šumskih uprava, te Zavodu za impregnaciju drveta u Vitezu; poslije rata radio je kao stručnjak u Ministarstvu šumarstva, a potom kao profesor Šumarskog fakulteta u Sarajevu. Preminuo je u Sarajevu 1977. godine. O njegovu životu i književnom djelu: Marko Matolić, *Hajrudin Bujukalić – zaboravljeni gračanički pisac*, Gračanički glasnik, god. XXVI, br. 51, str. 157-172.

minje i u izvorima nekoliko godina kasnije.⁷⁷ Godine 1932. tajnik je bio Fadil Šabić,⁷⁸ a zatim je tu funkciju preuzeo Mehmedalija Šabović, učenik i maturant Šeriatske gimnazije, potom i student prava, koji se kao tajnik spominje od 1933. do 1935. godine.⁷⁹ Poslije njega, 1936. godine, dužnost tajnika je obavljao Salih Tihić, mlađi trgovac iz ugledne familije, do tada istaknuti član i aktivist Biblioteke.⁸⁰ Kasnije, iste godine, ponovo se spominje i Hajrudin Bujukalić.⁸¹ Nismo uspjeli pronaći podatke o tajnicima

Biblioteke poslije 1936. godine, pa do njezina gašenja, odnosno transformacije (poslije Drugog svjetskog rata).

Podjednako značajna funkcija bilo je i mjesto knjižničara, odnosno bibliotekara – osobe koja se neposredno brinula o knjižnome fondu, njegovoj evidenciji, zaštiti, te korištenju i izdavanju knjiga. Na *Pravilima Narodne biblioteke u Gračanici*, temeljnom dokumentu, kao knjižničar je potpisan Džemal Halilbegović.⁸² Šezdesetak godina kasnije, on će u razgovoru sa svojim bratićem, Nihadom

77 Imenovani je u periodu između dva svjetska rata radio kao upravni činovnik i općinski bilježnik u općini Orahovica; tokom Drugoga svjetskog rata saradivao je sa partizanima, kojima se 1944. godine i priključio. Poslije rata bio je odbornik i funkcioner u Sreskom narodnom odboru Gračanica.

78 Fadil Šabić (rođ. 1908.) bio je sin Abdulaha Šabića, sudskog činovnika rodom iz Prozora, te njegove supruge Paše Hadžimujić, koja je potjecala iz stare familije koja je kuću imala uvrh gračaničke čaršije. Poslije osnovne škole u Gračanici, završio je Nižu realnu gimnaziju u Doboju, nakon čega je stupio u državnu službu – u Kotarskom sudu, a potom i Sreskom uredu u Gračanici. Bio je, i par navrata, poslovođa (što bi se danas reklo: tehnički sekretar) Sreskog vakufsko-mearifskog povjerenstva Gračanica, kao i sekretar Sokolskog društva u Gračanici. O njegovom životu, osobito u kasnijim godinama (poslije 1941.) piše dr. Omer Hamzić, u prilogu *Likovi zavičaja: Fadil Šabić – prvi partizanski obavještajac Gračanice* (Gračanički glasnik, god XXVI, br. 51, str. 121-144).

79 Mehmedalija Šabović (rođ. 1914. godine), bio je sin Adema Šabovića (porijeklom iz Nevesinja) i Zinete Šabić, iz mahale Čiriš. U nekim dokumentima iz tog vremena njegovo ime se piše i kao "Mehmed Alija". Pohađao je Šeriatsku gimnaziju u Sarajevu (IX. generacija, maturirao 1934. godine), gdje je bio i predsjednik literarnog udruženja u ovoj školi (K. Hadžić, isto, str. 649). Kasnije je je upisao i završio studij prava u Beogradu. Potpisnik je *Trčeg pisma bosanskohercegovačke studentske omladine*, od 1. XII. 1939. godine, pod naslovom: "Protiv rata, za slobodu, demokratiju i ravnopravnost naroda, za autonomiju Bosne i Hercegovine" – uz Velimira Velu Šuputa, jedan je od dvojice potpisnika ovoga čuvenog dokumenta iz Gračanice. Po završetku studija radio je u državnoj upravi i pravosuđu, službujući u Zrenjaninu, Novom Bečeju i Novom Sadu, gdje je na kraju postao i glavni okružni javni tužilac. Tokom Drugog svjetskog rata bio je ilegalni saradnik Narodnooslobodilačkog pokreta. (O. Hamzić, *Gračanica i okolina*, str. 160, 262-263 i 374-375; up. Edin Šaković – Rusmir Djedović, *Mahala Čiriš – razvoj i prošlost: historijska, geografska i etnografska istraživanja*, Gračanički glasnik, god. VIII, br. 15, 2003., str. 43).

80 Salih Tihić (rođ. 1909.), trgovac, sin Bećir-age Tihića, također uglednog gračaničkog trgovca, porijeklom iz Užica, koji je živio u mahali Čiriš, te njegove supruge Vasife (podaci iz Domovnice za Gračanicu, 1930. g., ispise ustupio Rusmir Djedović). Bio je poznati trgovac tekstilom. Uoči Drugoga svjetskog rata radnju je držao u zgradi vakufa Nove medrese, kraj Bijele džamije. Poslije Drugoga svjetskog rata obavljao je i dužnosti u narodnim vlastima.

81 Tihić se kao sekretar spominje u dopisu Narodne biblioteke od 9. I. 1936. godine Sreskom-vakufsko mearifskom povjerenstvu Gračanica (MIZ G, SVMP G, prim. pod br. 35/36), a Bujukalić u dopisu od 10. VI. iste godine (Narodna biblioteka br. 33/36, u MIZ G, SVMP G, br. 266/36).

82 Džemal Halilbegović (rođ. 1912.), potjecao je iz ugledne trgovačke familije; otac mu je bio bogati trgovac Mujaga Halilbegović, a stariji brat Ibrahimaga, isto trgovac, koji je poslije očeve smrti preuzeo brigu o porodici i malodobnoj braći (1930.-1931. bio je i gradonačelnik Gračanice). Džemal je osnovnu školu završio u Gračanici, srednju u Tuzli, a Višu željezničku u Beogradu, nakon čega je upućen na službu u Bosanski Novi. Tu je upoznao buduću suprugu Hasibu, iz familije uglednog Banjalučanina Hadži Hamid-age Husedžinovića, s kojom se vjenčao. Tokom Drugog svjetskog rata hapšen je od Nijemaca i ustaša, zbog navodne umiješanosti u sabotaze na pruzi, a spasile su ga intervencije porodice i uglednijih ljudi. Kasnije prelazi u Banja Luku, gdje radi u Direkciji željezni-

Halilbegovićem, potvrditi da je uistinu bio prvi knjižničar Narodne biblioteke, dodajući da se u Biblioteci radilo volonterski.⁸³ Poslije njega, prema dostupnim izvorima, knjižničar je bio Mehmedalija Šabović. Tu dužnost je obavljao više godina. Ne znamo ko ga je naslijedio nakon što je napustio Gračanicu, odlaskom na studije u Beograd, a kasnije i prijemom u državnu službu. Uoči Drugoga svjetskog rata, po sopstvenom iskazu i nekim drugim izjavama, knjižničar je bio Kemal Prohić.⁸⁴

Narodna biblioteka je imala i svog blagajnika, koji je vodio brigu o finansijskom poslovanju. Na Pravilima Narodne biblioteke u Gračanici kao blagajnik se spominje Muhamed Sulejmanović, koji je par mjeseci kasnije potpisan kao tajnik. Poslije njega, oko 1930. godine, na toj dužnosti se spominje Muhamed Ta-

nović.⁸⁵ O kasnijim blagajnicima nemamo podataka.

U nekim kazivanjima navodi se da je Narodna biblioteka imala i *domaćina*, dakle osobu koja je uvijek bila prisutna u biblioteci, na raspolaganju kako članovima, tako i gostima, kao i svim drugim posjetiteljima. Kao dugogodišnji domaćin biblioteke spominje se Hifzo – Hifzaga Halilbegović, inače brat ranijeg knjižničara Džemala Halilbegovića, trgovac koji je imao dućan u neposrednoj blizini Biblioteke (trgovina “Danon i Halilbegović”). Poslom udaljen jedva tridesetak koraka od prostorija Narodne biblioteke, on se u svakome trenutku mogao tu naći, dočekati goste i članove i pružiti svaku vrstu podrške i pomoći. Nije isključeno da je povremeno obavljao i posao knjižničara, jer znamo da su knjižničari bili učenici i studenti, koji su izbivali iz Gračanice. U svakom slučaju,

---

ca. Poslije rata premješten je u željezničku direkciju u Zagreb, a potom se, na vlastiti zahtjev, vratio u Banja Luku, gdje je dočekaio konac radnoga i životnog vijeka. Na Ahiret je preselio 1991. godine. (Prema podacima koje prikupio g. Nihad Halilbegović, ustupivši ih autoru.) Iza njega je ostala i neobjavljena zbirka poezije, iz koje se, u ovom broju “Gračaničkog glasnika”, objavljuje nekoliko pjesama.

83 Prema kazivanju Džemala Halilbegovića (1912.-1991.), zabilježio Nihad Halilbegović, 1990. godine u Banja Luci.

84 Kemal Prohić (rođ. 1921.), rođen u porodici željezničkog službenika Hamdije S. Prohića i njegove supruge Zulfije rođ. Bujukalić (starije sestre Hajrudina Bujukalića). Osnovnu školu je završio u Gračanici, a srednju je pohađao u Tuzli, Banja Luci i Užicu. Njegov otac, iako je potjecao iz ugledne trgovačke i posjedničke familije, bio je jedan od rijetkih sindikalno organiziranih radnika i pobornika socijalističkih ideja, još od prije Prvoga svjetskog rata. To je utjecalo i na Kemala, koji je od mladosti bio pristaša komunizma. Uoči Drugog svjetskog rata postao je i član ilegalne Komunističke partije, jedan od svega trojice u Gračanici. Zbog toga je, poslije njemačke invazije na Sovjetski savez i prekida savezništva nacionalsocijalista i komunista, od vlasti Nezavisne države Hrvatske bio i hapšen. Nakon što je oslobođen na intervenciju rodbine i uglednih građana, promijenio je mjesto boravka, bio mobiliziran u Domobranstvo, te se napokon priključio partizanima. Iz rata je izašao kao oficir, a radni vijek je proveo kao aktivno vojno lice u Jugoslavenskoj narodnoj armiji, službujući u Skoplju, Nišu i Beogradu. Umro je u Beogradu 1992. godine. (Biografski podaci prema: O. Hamzić, *Prvi komunisti Gračanice: Velimir Šuput, Kemal Prohić, Mustafa Ustavdić*, Gračanički glasnik, god. XII, br. 24, 2007., str. 40-42.)

85 Muhamed Tanović (rođ. 1906. godine), Gračanlija po rođenju, iz mahale Podjaz, gdje je živio njegov otac, Mustafa zvani Mujaga, trgovac. Majka mu se zvala Umija, ali nije poznato njezino prezime. U Domovnici za Džemat Gračanicu (1930.) zabilježeno je, kod prvoga upisa, da je Muhamed bio student prava; kasnije je dopisano da je radio kao činovnik na željeznicu u Vršcu. Porodica Mujage Tanovića bila je privremeno odselila u Lukavac, ali su se kasnije vratili u Gračanicu. (Prema podacima iz Domovnice za Gračanicu, koje je prikupio i autoru ustupio mr. sc. Rusmir Djedović).

bio je jedan od najaktivnijih članova Biblioteke uoči Drugoga svjetskog rata.

Kada je riječ o članovima uprave Narodne biblioteke, odnosno upravnog i nadzornog odbora, podaci nam nedostaju. Upravni odbor je, prema Pravilima, brojao četiri člana i biran je svake godine, dok je nadzorni odbor brojao tri člana – pri čemu članovi nadzornog odbora nisu istovremeno mogli biti i članovi upravnog. Izgleda, međutim, da je sastav upravnog odbora ubrzo proširen, odnosno povećan broj članova, što razumijemo iz kasnijih izvora. Godine 1930. na Skupštini su, prema izvješću objavljenom u sarajevskoj "Večernjoj pošti", u upravni odbor izabrani sljedeći članovi: "gg. M. Kamarić, M. Rešidbegović, H. Bujukalić, M. Tanović, S. Škiljić i M. Šabović", a u nadzorni odbor "M. M. Rešidbegović, M. Alić i M. Sarajlić".⁸⁶ Upravni odbor su, dakle, sačinjavali: Mustafa Kamarić kao predsjednik, Muhamed Rešidbegović kao potpredsjednik, Hajrudin Bujukalić – tajnik, Muhamed Tanović – blagajnik, Sulejman Škiljić,⁸⁷ te Mehmedalija Šabović (koji je vjerovatno već tada

bio knjižničar). Što se tiče članova Nadzornog odbora, nismo potpuno sigurno ustanovili ko je bio "M. M. Rešidbegović": očito nije istovjetan s Muhamedom, potpredsjednikom, ali vrlo vjerovatno se radilo o njegovom bratu Mustafi (sinu Mehmedage), inače istaknutom članu Narodne biblioteke.⁸⁸ M. Sarajlić je svakako Muhamed ef. Sarajlić – trgovac, koji je tih godina biran i u Sresko vakufsko-mearifsko povjerenstvo, kao i upravu "Gajreta",⁸⁹ dok je Mehmedalija Alić bio dobro poznati istaknuti član i podržavalac Narodne biblioteke.

Sačuvana nam je i jedna fotografija iz 1934. godine, na kojoj su "Članovi uprave Narodne biblioteke". Na njoj su sljedeće osobe: hafiz Ibrahim ef. Mehinagić (šerijatski sudija i predsjednik Sreskog vakufsko-mearifskog povjerenstva), Osman Mehinović (službenik), Hajrudin Bujukalić (u to vrijeme student), Salih Tihčić (trgovac), Mehmedalija Mulabećirović (geometar), Salih-beg Čekić (posjednik) i Sakib Džinić (zanatlija – brijač).

Nismo uspjeli pouzdano utvrditi imena kasnijih članova uprave.⁹⁰

86 *Večernja pošta*, god. X, br. 2778., 13.09.1930., str. 7. Na istoj skupštini Muhamed Rešidbegović i Mehmedalija Alić su izabrani i u status počasnih članova, "radi velikih zasluga učinjenih ovom društvu".

87 Sulejman Škiljić, sin Muje, bio je, kako rekosmo, jedan od osnivača Narodne biblioteke – maturant Šeriat-ske gimnazije. Dalje školovanje je prekinuo zbog teške bolesti, kojoj je, nažalost, podlegao 1934. godine, u 22. godini života (Osman Mehinović, "Smrt vrijednog omladinca", *Islamski svijet*, god. III, br. 121, 14. XII. 1934., str. 6).

88 Mustafa M. Rešidbegović (1909.-1998.), rođen u tradicionalno trgovačkoj porodici, završio je najprije Gradansku trgovačku školu u Tuzli, ali se potom odlučio na pohađanje bravarskog zanata u Državnoj željezničkoj radionici u Usori kod Doboja, postavši jedan od prvih školovanih zanatlija u Gračanici. Poslije Drugoga svjetskog rata svojim znanjem i umijećem dao je velik doprinos tranziciji gračaničke privrede od zanatske ka industrijskoj proizvodnji. O njegovu životu i djelu: Omer Hamzić, *Likovi zavičaja: Mujaga Rešidbegović – majstor*, Gračanički glasnik, god. IV, br. 8, 1999., str. 26-28.

89 Prema: O. Hamzić, *Gračanica i okolina*, str. 273, nap. 128 i str. 306, nap. 11.

90 Kemal Prohić, knjižničar uoči Drugog svjetskog rata, u svom iskazu zabilježenom 1962. godine tvrdi sljedeće: "U upravi biblioteke bio sam ja, knjižničar, Adem Alić, Vojin Hadžistević i Rizo Mehinagić, kao članovi." (O. Hamzić, *Prvi komunisti Gračanice*, str. 40; također Prohićev iskaz u integralnoj formi, koji se danas se čuva u historijsko-dokumentacionoj zbirci Gradskog muzeja Gračanica). Karakteristično je, međutim, da Prohić ovdje

ČLANSTVO, SARADNICI I SIMPATIZERI NARODNE BIBLIOTEKE

Prema usvojenim i odobrenim Pravilima Narodne biblioteke, član ovoga kulturno-prosvjetnog društva moglo je biti svako lice "koje nije odano kakvom poroku ili neuglednom životu", bez obzira na spol i godine života. Već u početku, dakle, Narodna biblioteka u Gračanici se profilirala kao društvo otvoreno za pripadnike svih etničkih i konfesionalnih zajednica – bez obzira što su njezini osnivači bili učenici Šeriatske gimnazije, odnosno članovi Muslimanskog đakčkog kluba. U tom smislu, držeći se takvoga načela otvorenosti, članstvo je okupljala sve do svoga kraja. Pored članova, koji su bili obavezni plaćati redovnu godišnju članarinu u iznosu od 3 dinara (kasnije je, kako smo vidjeli, taj iznos porastao na 5 dinara), Pravilima Narodne biblioteke u Gračanici, pored običnih članova, ustanovljeni su i statusi utemeljitelja ("utemeljača"), kao i dobrotvora (radi se

o osobama koje uplate iznos od po 100, odnosno 200 dinara u Fond Narodne Biblioteke).⁹¹

O broju članova Narodne biblioteke u Gračanici nemamo pouzdanih podataka, jer arhiva ovoga društva i spiskovi članstva nisu sačuvani. Preostali su nam tek fragmentarni podaci. Prema novinskom izvješću sa skupštine održane 1930. godine, Narodna biblioteka u Gračanici u tom trenutku je imala 150 članova, "a taj broj svakim danom se uvećava". U popisu muslimanskih udruženja iz 1933. godine navodi se broj od 97 članova.⁹² U dopisu iz 1935. upućenom Sreskom vakufsko-mearifskom povjerenstvu spominju se 122 člana,⁹³ a slično je bilo i narednih godina. U 1938. godini, po službenim statistikama, Narodna biblioteka je imala 120 članova i 70 čitalaca, a naredne, 1939. godine – 126 redovnih članova, 3 utemeljitelja i 12 dobrotvora.⁹⁴

O broju i strukturi članstva – socijalnoj, etničkoj i spolnoj – također nemamo potpunih i cjelovitih podataka. Godine

---

ne spominje dr. Mustafu Kamarića, koji je još uvijek bio predsjednik, niti neke druge ljude za koje postoje podaci da su ostali članovi uprave (poput Muhameda Rešidbegovića), vjerovatno jer je htio da istakne svoje političke istomišljenike. – Inače, Adem Alić (rođ. 1917. g.), sin hfz. Salim ef. Alića, završio je Šeriatsku gimnaziju u Sarajevu i upisao studij prava u Beogradu; u vrijeme Drugog svjetskog rata bio je časnik Domobranske dobrovoljačke legije u Gračanici, te ilegalni saradnik partizana, a nakon što je otkriven, Nijemci su ga osudili na smrt i pogubili (opširnije: Omer Hamzić, *Likovi zavičajca: Adem Alić – Kako je stradao najbolji partizanski ilegalac u Gračanici*, Gračanički glasnik, god. XIII, br. 26, 2008., str. 44-49). Rizah Rizo Mehinagić (rođ. 1922.) bio je sin Rifat-age Mehinagića, završio je građansku školu u Tuzli i trgovačku akademiju u Banja Luci, te započeo studij na Visokoj privrednoj školi u Beogradu; od 1943. bio je partizanski borac. Poslije rata dugogodišnji je novinar i međunarodni dopisnik "Oslobođenja", uglavnom sa Bliskog istoka. (O njemu: Omer Hamzić, *Likovi zavičajca: Rizo Mehinagić – svjedok historije*, Gračanički glasnik, god. X, br. 20, 2005., str. 40-44). Vojin Hadžistević (rođ. 1922.), potječe iz ugledne gračaničke trgovačke familije Hadžistevića; pred Drugi svjetski rat je bio stalno nastanjen u Banja Luci, gdje je dočekaao rat; bio je hapšen od ustaša, nakon čega se uspio prebaciti u partizane. Tokom rata bio je istaknuti partizanski borac i rukovodilac, a poslije rata, po završetku studija i doktorata, postao je djelatnik Instituta društvenih nauka u Beogradu, te autor više knjiga i naučnih djela.

91 Bilo je to uobičajeno i za druga kulturno-prosvjetna i ostala društva iz tog vremena.

92 MIZ G, Imamat džemata u Gračanici, br. 271/33, 4. XII. 1933., (SVMP G, br. 583/33).

93 MIZ G, Narodna biblioteka, br. 66/35, Gračanica 1. IV. 1935. (SVMP G, br. 155/35).

94 O. Hamzić, *Gračanica i okolina*, str. 277-278.

1935. od upisana 122 člana njih 83 bilo je muslimanske vjere: podatak je to koji govori o dosta velikom procentu članstva koji je pripadao drugim etnokonfesionalnim zajednicama – procentu koji je, inače, nadilazio ukupni udio nemuslimanskog elementa u žiteljstvu Gračanice uoči Drugoga svjetskog rata. Koliko se može zaključiti iz dostupne izvorne građe, u socijalnom pogledu dominirali su, sasvim razumljivo, učenici, studenti i predstavnici inteligencije, ali također i trgovačkog staleža, kao i zanatlija. Uopće, članstvo je činilo mahom gradsko stanovništvo, ali i pismeni ljudi sa sela.

Pojedinci koji su birani u organe uprave Narodne biblioteke obično su bili i njeni najvrijedniji aktivisti, ali još nekoliko članova isticalo se radom u ovome društvu. Berberović u svom članku spominje Mehmeda, Sejdu i Mustafu Rešidbegovića, Konstantina Tisova (inače poštanskog službenika), [Stanka] Vukojevca, Hamdiju Prohića i Osmana Kamarića, “koji su svojim nesebičnim radom i zalaganjem ne žaleći truda ni vremena, doprinisili još većoj afirmaciji Narodne biblioteke u Gračanici.”⁹⁵ Posebno se, međutim, isticao Hajrija Kamarić (1912.-1935.), mlađi brat Mustafe Kamarića, svršeni Šeriatske gimnazije i student

prava, koji je bio iznimno nadaren za muziku. Još i srednjoj školi isticao se kao vrstan violinista, a u Narodnoj biblioteci osnovao je hor i tamburaški zbor, učeći njegove članove notalnom sviranju. Komponovao je i nekoliko pjesama, a iskazivao je i dar za likovnu umjetnost; ostalo je zapisano da je oslikao kulise, koje je dramska (diletantska) sekcija koristila za svoje predstave. Nažalost, preminuo je mlad, nakon teške bolesti pluća.⁹⁶

DJELATNOST NARODNE BIBLIOTEKE U GRAČANICI

Prema temeljnom dokumentu Narodne biblioteke, kao ustanove i kulturno-prosvjetnog društva – *Pravilima*, koje je 9. XI. 1928. godine odobrilo Ministarstvo prosvjete u Beogradu, uloga i zadaci ovoga društva bili su: “1. da nabavlja knjige, časopise i novine za svoju knjižnicu i čitaonicu; 2. da svojim članovima daje knjige, časopise i novine na čitanje; 3. da članovima i ostalom građanstvu drži predavanja o svemu onome, što bi mu uzdiglo zdravlje, promicalo trezvenost i krenulo život napretku; 4. da za sve nepismene muške i ženske priređuje zimske analfabetske kurseve; 5. da za ženske priređuje kurseve za sve grane domaćeg ži-

⁹⁵ E. Berberović, isto, str. 293. U Berberovićevom separatu, kojeg je poslao gračaničkoj biblioteci, ime Mehmeda Rešidbegovića je ispravljeno u “Muhamed” – ne znamo da li rukom autora ili nekoga ko je kasnije iščitavao taj članak. No, pored Muhameda, dugogodišnjeg potpredsjednika, vrlo je vjerovatno da je i njegov otac Mehmed-aga i sam bio podržavatelj Narodne biblioteke, u kojoj su članovi bili svi njegovi sinovi.

⁹⁶ Osman Mehinović, “Smrt mladog umjetnika”, *Islamski glas*, god. I, br. 10, Sarajevo, 06. XII. 1935., str. 8. Prema kazivanju porodice, Hajrija Kamarić je posjedovao i jedan klavir (pijanino), koji je nakon njegove smrti poklonjen Narodnoj osnovnoj školi u Gračanici. (Podatak zabilježen 2013. godine u razgovoru s Hajrijom Kamarićem, rođ. 1949. g., sinom Osmana, koji je po preminulom amidži i dobio ime.) Inače, u radu Narodne biblioteke isticala su se i preostala dvojica braće iz porodice Emina Kamarića, Osman i Zaim, koji su bili vrsne zanatlije i u to vrijeme su zajedno držali kovačko-kolarsku radnju.

vota; 6. da preduzima i radi sve ono, što ide u prilog narodnom prosvjećivanju i njegovom ekonomskom podizanju.⁹⁷

Osnovni zadatak i cilj Narodne biblioteke, dakle, bilo je narodno prosvjećivanje i kulturno uzdizanje. U samim počecima, taj cilj je realiziran posredstvom knjige i pisane riječi, a kasnije je djelatnost proširena i na druge vidove edukacije i kulturno-prosvjetne djelatnosti.

U članku iz "Večernje pošte" (februar 1929.) saznajemo da je jezgro bibliotečkog fonda nastalo tako što su osnivači poklonili "sve svoje knjige", a zatim se, "sa puno marljivosti i vjere u siguran uspjeh" zaputili "od kuće do kuće, od radnje do radnje", sakupljajući knjige i novčane priloge. Tako je nastala ustanova "oko koje su se okupili svi građani bez razlike vjere i plemena, od inteligenata pa do malih šegrta".⁹⁸ Dosta knjiga poklonila su i druga "prosvjetna i humana društva". Za svega godinu dana, po istome članku, "knjižnica je brojala preko hiljadu svezaka, a isti toliki broj ih je i pročitani." Biblioteka je, također, "snabdjevena i mnogim

književnim i stručnim časopisima, koje u većini besplatno dobiva," a u trenutku objavljivanja članka, 1929. godine, navodno je brojala preko 1500 svezaka.⁹⁹ Iz novinskog članka o skupštini biblioteke, održanoj 1930. godine, saznajemo da je, prema izvještaju knjižničara, Narodna biblioteka u Gračanici posjedovala 1200 knjiga, uz mnogo časopisa. Do tog datuma, pak, pročitano je 2.180 knjiga.¹⁰⁰ U članku objavljenom u "Vrbaskim novinama" 1935. godine navodi se broj od oko 2.000 knjiga.¹⁰¹ U kasnijim službenim izvještajima stoji da Narodna biblioteka u Gračanici posjeduje 2.100 knjiga (1938.), odnosno 2.039 knjiga (1939. godine).¹⁰² Nije, doduše, jasno da li je u ovim ciframa iskazan broj naslova ili pak broj svezaka (jer neke knjige su, sigurno, postojale i u više primjeraka). Kako god, bio je to, za ondašnje prilike – a i za Gračanicu, kao jednu ipak provincijsku sredinu – dosta impresivan broj. Po E. Berberoviću, pak, do 1941. godine Narodna biblioteka je imala čak 4.000 svezaka.¹⁰³

97 *Pravila Narodne biblioteke u Gračanici*, Arhiv Jugoslavije, Beograd, fond 66, fasc. br. 2.280, jedinica opisa: 2.151. [Cjelokupan tekst dokumenta objavljuje se u ovom broju "Gračaničkog glasnika", u rubrici **Građa-prim. ured.**]

98 *Večernja Pošta*, god. VIII, br. 2302, Sarajevo, 25. II. 1929., str. 3.

99 Isto.

100 *Večernja pošta*, god. X, br. 2778., 13. IX. 1930., str. 7.

101 "Napredan rad Narodne biblioteke u Gračanici", *Vrbaske novine*, god. VI, br. 633, Banja Luka, 16. II. 1935., str. 2.

102 O. Hamzić, *Gračanica i okolina*, str. 277-278.

103 E. Berberović, isto, str. 293. Kemal Prohić, knjižničar uoči Drugog svjetskog rata, u svom memoarskom iskazu zabilježenom 1962. godine navodi da je ova biblioteka do Drugoga svjetskog rata imala "5-6 hiljada knjiga" (Omer Hamzić, *Prvi komunisti Gračanice: Velimir Šuput, Kemal Prohić, Mustafa Ustavdić*, Gračanički glasnik, str. 40). S druge strane, pak, Hasan Maglajlija u svom memoarskom iskazu navodi da je u proljeće 1939. godine, u vrijeme kada je došao na službu u Gračanicu, u Narodnoj biblioteci bilo svega "oko 1.000 knjiga, većinom literature" (Hasan Maglajlija, *Neki podaci o političkom radu za KPJ i NOP u Gračanici (1939-1945)*, Gračanički glasnik, god. XVII, br. 33, 2012., str. 64-65). Podaci su, kako vidimo, proturječni, a i dosta nepouzdana. Uzmemo li u obzir da je biblioteka u 1939. godini imala nešto preko 2.000 knjiga, te Maglajlijine navode o organiziranoj nabavci knjiga

Pored knjiga, Narodna biblioteka u Gračanici također je nabavljala i posjedovala štampu i periodiku. Kako se navodi u ranije citiranom dopisu iz *Večernje pošte* (25. II. 1929.) – dosta časopisa je dobijala besplatno. Ljubinka Bašović citira dopis Narodne biblioteke upućen redakciji Glasnika Zemaljskog muzeja u Sarajevu – donoseći, ujedno, i njegov faksimil, u kome je uprava Narodne biblioteke zamolila za besplatno slanje ovog časopisa, a po mogućnosti i dostavljanje prethodnih kompleta. U obrazloženju je navedeno: “Čast nam je podvući činjenicu, da naša ustanova nije obična ‘Narodna knjižnica i čitaonica’ kakove se često sretaju po manjim mjestima i selima i koje u najviše slučajeva postoje samo na papiru. Naša je ustanova naprotiv Biblioteka u potpunom smislu te riječi, koja radi po principima savremene administracije i pedagogije – po uzoru velikih modernih Biblioteka.”¹⁰⁴ Na sličan način Narodna biblioteka se obratila i Sreskom vakufsko-mearifskom povjerenstvu, u vezi sa besplatnim dostavljanjem Glasnika Islamske vjerske zajednice. Naime, nakon što su obaviješteni da se nalaze na spisku pretplatnika koji nisu izmirili pretplatu, uputili su dopis u kome podsjećaju da je “našem pretsjedniku g. Mustafi Kama-

riću, doktorandu prava u Beogradu” dato obećanje “da ćemo spomenuti ‘Glasnik’ besplatno dobivati, što vam stavljamo do znanja...”¹⁰⁵ Iz *Vrbaskih novina* saznajemo da je 1935. godine Narodna biblioteka bila pretplaćena na 36 dnevnih i sedmičnih listova, uključujući novine, ali i zabavne i ilustrovane listova (domaće i strane – tvrdi se u dopisu). Biblioteka je tada uredila i čitaonicu, “za koju se može reći da spada među prve u Bosni”.¹⁰⁶ Četiri godine kasnije, bila je pretplaćena na 8 različitih listova i 14 časopisa.¹⁰⁷

Pored temeljne uloge i misije, da knjigom i pisanom riječju prosvjeđuje narod Gračanice i okoline, Narodna biblioteka je odmah otpočela i sa drugim edukativnim aktivnostima, u prvom redu tečajevima opismenjavanja, kao i sa javnim predavanjima. Nedugo po osnivanju, Narodna biblioteka je na posebnoj konferenciji usvojila zaključak da otpočne sa održavanjem analfabetskih tečajeva po gradu i selima sreza Gračanica, za što je obrazovana i posebna sekcija.¹⁰⁸ Posebne tečajeve Narodna je biblioteka organizirala za muslimanske djevojke: jedan takav tečaj uspješno je okončan u februaru 1930. godine, završnim ispitom i svečanošću, o čemu je izvijestila i tadašnja štampa.¹⁰⁹ U isto vrijeme, Narodna bibli-

– teško da je broj knjiga do 1941. mogao prijeći 2.500-3.000 primjeraka.

104 Lj. Bašović, *Biblioteka i bibliotekarstvo u BiH 1918-1945.*, str. 108 i faksimil donesen u prilogu.

105 MIZ G, SVMP G, Narodna biblioteka u Gračanici, dopis, br. 31/34, 29. IX. 1934.

106 “Napredan rad Narodne biblioteke u Gračanici”, *Vrbaske novine*, god. VI, br. 633, Banja Luka, 16. II. 1935., str. 2.

107 O. Hamzić, *Gračanica i okolina*, str. 277.

108 *Večernja pošta*, god. VII, br. 2130, 02. VIII. 1928., str. 6. Narodna biblioteka je, međutim, jedan ovakav tečaj već ranije otpočela, što svjedoči državna finansijska potpora u te svrhe, koja im je dodijeljena u junu iste godine (*Večernja Pošta*, god. VIII, br. 2084, 9. VI. 1928., str. 14).

109 “Pobijanje analfabetizma”, *Jugoslovenski list*, god. XIII, br. 47, Sarajevo, 26. II. 1930., str. 3. Tečaj za djevoj-

oteka je imala namjeru pokrenuti seriju javnih predavanja – i to svake sedmice po jedno,¹¹⁰ što govori o zanosu i entuzijazmu osnivača i članova ovoga društva. Naravno, u smislu izvodivosti to i nije bila baš realna zamisao, ali se iz brojnih izvora vidi da je sve do Drugoga svjetskog rata ovo kulturno-prosvjetno društvo organiziralo bar po nekoliko javnih predavanja godišnje. U toku 1938. i 1939. godine Narodna biblioteka je održala po četiri javna predavanja. Na izmaku 1939. godine ponovo je pokrenula seriju javnih predavanja, u namjeri da ih organizira tokom cijele zime.¹¹¹

Osim edukativnih, Narodna biblioteka je organizirala i kulturno-zabavne sadržaje, razvijajući, u tom smislu, i kulturno-umjetničku djelatnost među svojim članstvom. U okviru Narodne biblioteke je, tako, formiran tamburaški zbor i pjevački hor, kao i dramska (diletantska) sekcija, koje su imale nastupe već s početka 1930-tih godina. Biblioteka je organizirala različite priredbe i zabave,

na kojima su članovi sekcija nastupali sa muzičkim tačkama, izvedbama pjesama, te dramskih komada. Te zabave su imale dvojaku ulogu: s jedne strane, bile su prilika za promociju i afirmaciju kulturno-umjetničkog stvaralaštva među građanstvom, a sa druge strane – prihodi od prodatih ulaznica su osnaživali budžet ovoga kulturno-prosvjetnog društva. U tom smislu, Narodna biblioteka je, poput ostalih društava, organizirala i igranje tombole, a također i teferiče – izlete u prirodi, na kojima su ubirani dobrovoljni prilozima.¹¹²

S prelaskom u novu zgradu, 1932. godine, djelatnost Narodne biblioteke je znatno olakšana, s obzirom da se u okviru zgrade nalazila i jedna veća prostorija, koja je služila kao sala za priredbe, zabave, koncerte i dramske predstave, te još tri manje, u koje su smještene knjižnica i čitaonica, ali i šah-sala, pa i kafana.¹¹³ Kafanu pri Narodnoj biblioteci držao je, uoči Drugoga svjetskog rata, Muhamed Žunić.¹¹⁴ Radilo se, naravno,

---

ke vodila je Šemse-hanuma Kurtagić (r. 1894.), inače učiteljica ručnog rada u Ženskom dvogodišnjem mektebu u Gračanicima, koja je slične kurseve i samoinicijativno organizirala (tzv. "Šemse-hanumina škola"), opismenjavajući muslimanske djevojke. (O njoj, više: Edin Šaković, *Likovi zavičaja: Šemse-hanuma Kurtagić*, Gračanički glasnik, god. XVIII, br. 36, 2013., Str. 143-149.)

110 *Večernja pošta*, god. VIII, br. 2302, Sarajevo, 25. II. 1929., str. 3.

111 "Ovdašnja Narodna biblioteka otpočela je sa održavanjem predavanja u našem gradu", izvjestio je *Jugoslavenski list* (god. XXII, br. 301, 20. XII. 1939., str. 4). "Tako su do sada održali pred brojnim građanstvom svoja predavanja gg. Hamid Hadžiefendić i Hasan Maglajlija, a u subotu će g. Zdravko Pavlović, pravnik, također održati jedno predavanje. Narodna biblioteka će sa organizovanjem predavanja nastaviti tokom cijele zime."

112 Jedan takav teferič Narodna biblioteka u Gračanicima organizirala je u julu 1929. godine u Hadžića luci (mjestu na kome se danas nalazi Sportska dvorana i stambeno naselje Bazen, nekoć lijepom ambijentu bašči, voćnjaka i lugova, okruženim Sokolušom i jazom koji je pokretao vodenice Oskopac i Kapetanušu). Tog dana je Hadžića luka bila "ispunjena cijelim muslimanskim življem", došli su i brojni gosti iz Tuzle i Doboja, a "na teferiču je palo čista prihoda oko 3000 dinara" – ističe se u dopisu objavljenom u *Jugoslavenskom listu* (god. XII, br. 169, 20. VII. 1929., str. 2).

113 *Vrbaske novine*, god. VI, br. 633, Banja Luka, 16. II. 1935., str. 2.

114 Damjan Blagojević, *Gradsko jezgro Gračаницe 1940. godine: urbano-komunalna i društveno-privredna skica*, Gračanički glasnik, god. VII, br. 14, 2002., str. 60.

o tzv. bosanskoj kafani, u kojoj su se posluživali kahva i čaj, bez alkoholnih pića: u pravilima Biblioteke stajalo je, između ostalog, i promicanje trezvenosti, a i neki od osnivača bili su istaknuti pobornici u to doba raširenog trezvenjačkog pokreta, koji se borio protiv alkoholizma i uopće konzumacije alkohola, kao pojave štetne po zdravlje ljudi.

Šah je, inače, bio popularna društvena igra u Gračanici još od konca XIX. stoljeća, a Narodna biblioteka je, uređenjem šah-sale, poticala njezinu afirmaciju. No, valja reći da je pri Biblioteci već u samim njezinim počecima osnovana i nogometna ekipa, koja je već 1929. godine prerasla u Sportski klub "Jedinstvo", kao jedan od prvih sportskih klubova u Gračanici.¹¹⁵ Bilo je to, inače, vrijeme nagle popularizacije nogometa u Bosni i Hercegovini, kao i na prostorima tadašnje Kraljevine, pri čemu ni Gračanica nije zaostajala.¹¹⁶ Na čelu Sportskog kluba

"Jedinstvo" bio je Džemal Halilbegović, a potom Muhamed Rešidbegović.¹¹⁷

Narodna biblioteka je i po mnogo čemu drugom istupala "korak ispred vremena": tako je, po kasnije zabilježenim podacima, kupila i u čitaoničnim prostorijama postavila prvi javni radio-aparat u Gračanici – još 1931. godine.¹¹⁸ Na taj način su se posjetitelji čitaonice mogli informirati i putem radio-emisija, a ne samo štampe.¹¹⁹ Godine 1937. godine, pak, Narodna biblioteka je nabavila i kino-projektor, započevši prikazivanje i kino-projeksija. Prema zapisima Kasima Kame Kusturice, dugogodišnjeg rukovodioca Kina Gračanica, nabavljen je projektor njemačke proizvodnje, tipa "Erne-mann I". Oko nabavke tog uređaja najviše se angažirao Mustafa Kamarić, koji je posredstvom svog poznanika Bogdana Šatara iz Beograda nabavljao i filmove. "Bili su to filmovi mađarske, njemačke, američke proizvodnje, sa poznatim glumcima kao što su Greta Garbo, Robert Taj-

115 Prema kazivanju Džemala Halilbegovića (1912.-1991.), zabilježio Nihad Halilbegović, 1990. godine u Banja Luci – ljubazno ustupivši bilješke autoru, na čemu mu iskazujem najiskreniju zahvalnost.

116 Treba istaći da "Jedinstvo" nije bio prvi nogometni klub u Gračanici. Naime, još 1927./1928. godine u štampi se spominje Sportski klub "Hajduk" Gračanica, koji je igrao sa ekipama iz Doboja, Tuzle, Maglaja, Zavidovića i drugih okolnih gradova. U dosadašnjoj literaturi o Gračanici između dva svjetska rata ovaj klub je ostao nepoznat: spominjali su se samo klubovi "Jedinstvo" i "Bosanac", kao i učenički klub "Jugoslavija" koji je tek povremeno djelovao, tokom ljetnih ferija (O. Hamzić, *Gračanica i okolina*, str. 263 i 268; up. D. Blagojević, isto, str. 57 i 63). Međutim, postojao je i "Hajduk", o kome drugih podataka za sada nemamo. – Inače, potkraj 1930-tih, aktivan je, izgleda, ostao samo "Bosanac" (kojem je na čelu bio Suljo Rešidbegović, brat Muhameda, predsjednika "Jedinstva"). Taj klub je djelovanje nastavio do potkraj Drugoga svjetskog rata, kada je ugašen. Odmah poslije rata, komunisti osnivaju novi klub, "Bratstvo", koji postoji i danas.

117 Prema sjećanju Džemala Halilbegovića, u ekipi "Jedinstva" istaknutiji igrači su bili: Zdravko Pavlović, Boro Pavlović, Čazim Hifziefendić, Dejan Vujasinović, te igrač po nadimku Kiče, kome je kazivač zaboravio ime (zabilježio Nihad Halilbegović, 1990. godine, u Banja Luci). Iz nekih drugih kazivanja znamo da je u klubu igrao i Hajrija Kamarić, mlađi brat Mustafe Kamarića.

118 Esad Tihić, Omer Hamzić, *Gračanica i okolina u NOB i revoluciji*. Gračanica: Komisija za istoriju Opštinskog komiteta SK BiH i Opštinski odbor SUBNOR-a, 1988., 95.

119 Možda malo nategnuto, ali taj radio-aparat bi se mogao smatrati pretečom kasnijih razglasnih stanica, iz perioda poslije 1945. godine, pa u neku ruku – i kasnije Radio Gračanice (Edin Šaković, *Kada je i kako nastala Radio Gračanica? /U povodu 50. godišnjice početka rada/*, Gračanički glasnik, god. XXIV, br. 48, 2019., str. 56).

lor i drugi” – zapisao je Kusturica.¹²⁰ U nekim izvorima navodi se da su se u početku prikazivali tzv. nijemi filmovi, a tek kasnije filmovi s tonom.¹²¹ E. Berberović navodi da se radilo o ton-kinu.¹²² Inače, projektor “Ernemann I” – standardni kino-projektor u tom vremenu, uz par dodataka mogao se osposobiti za prikazivanje filmova s tonom, pa moguće da je takav bio slučaj i sa prvim gračaničkim kinom: krenulo je s nijemim filmovima, da bi potom uslijedili tonski.

Po službenim statistikama, 1938. godine Narodna biblioteka u Gračanici organizirala je pet sijela i tri zabave, a naredne godine čak deset priredbi.¹²³ Uz spomenutih osam predavanja, organiziranih u te dvije godine, vidi se da je, u prosjeku, ovo društvo svaki mjesec organiziralo po neku aktivnost – uz svoju redovnu djelatnost, što je dosta impresivan broj. Neke manifestacije su predstavljale i svojevrstan društveni iskorak – u prvom redu one koje su poticale socijalizaciju ženskog dijela stanovništva Gračanice, osobito muslimanskog, organizirajući

okupljanja samo za žene, ali potpuno u skladu s poštivanjem tradicionalnih društvenih normi. Takva je, recimo, bila čajanka za žene organizirana početkom 1940. godine – navodno prvi takav događaj u Gračanici.¹²⁴

U pogledu šire društvene uloge Narodne biblioteke, zabilježen je i podatak da je na njezinu inicijativu osnovano i prvo “potporno i pokopno društvo u Gračanici”.¹²⁵ Radi se o Muslimanskom pokopnom društvu, koje je 1933. godine brojalo 60 članova.¹²⁶

Osim javnih manifestacija i aktivnosti koje je organizirala samostalno, Narodna biblioteka je ostvarivala uspješnu saradnju i sa drugim kulturno-prosvjetnim i ostalim društvima u Gračanici, ne gledajući, pri tom, na njihovo političko usmjerenje ili etnokonfesionalni karakter. U februaru 1930. godine Biblioteka sudjeluje u osnivanju Narodnog univerziteta, kao društva osnovanog s ciljem da postane “glavni inicijator svakoga rada na narodnom podizanju”.¹²⁷ Godinu dana kasnije, Narodna biblioteka i Mjesni od-

120 Kasim Kusturica, *Film u Gračanici 1950-1983. (sjećanja)*. Narodni univerzitet Gračanica, oktobar 1983. (rukopis), str. 1-2 (Gradski muzej Gračanica, historijsko-dokumentaciona zbirka). Prema nekim podacima, projektor je osposobio, a njime vjerovatno i upravljao Mustafa zv. Mujaga Rešidbegović, majstor-bravar i dugogodišnji član Narodne biblioteke (O. Hamzić, *Likovi zavičaja: Mujaga Rešidbegović – majstor*, str. 26).

121 Arhiv Tuzlanskog kantona, Tuzla, fond Opštinski komitet Saveza komunista BiH Gračanica, kutija 4, fascikla 1, serija Id, dok. Id-85/15 (Podaci o radu Bioskopa “Ozren”). Tu se navodi da je prvo kino u Gračanici osnovano 1939. godine.

122 E. Berberović, isto, str. 293.

123 Isto, str. 277-278.

124 *Jugoslavenski list*, god. XXIII, br. 19, Sarajevo, 24. I. 1940., str. 2.

125 *Večernja pošta*, god. X, br. 2778., 13. IX. 1930., str. 7.

126 MIZ G, SVMP G, Imamat džemata u Gračanici, br. 271/33, 4. XII. 1933., *Popis muslimanskih udruženja i zadruga*. U dokumentu se, kako ranije napomenusmo, navodi 1931. godina kao datum osnivanja ovoga društva, ali se iz prethodno citiranog članka vidi da je isto osnovano prije septembra 1930. godine.

127 *Jugoslavenski list*, god. XIII, br. 49, Sarajevo, 28. II. 1930., str. 2. Za predsjednika Narodnog univerziteta Gračanica izabran je dr. Miško Žokalj, advokat i starješina (predsjednik) Sokolskog društva u Gračanici, za sekretara Martin Macan, sudija, tadašnji povjerenik Hrvatskog kulturno-prosvjetnog društva “Napredak”, dok

bor "Gajreta" u povodu Bajrama priredili su dvije zabave s muzičkim tačkama i dramskim komadom (za mušku i žensku publiku) – o čemu je izvijestilo i "Gajretovo" glasilo.¹²⁸ Potkraj 1933. i početkom 1934. godine, Biblioteka skupa sa članovima Vakufsko-mearifskog povjerenstva i drugim muslimanskim društvima sudjeluje u organizaciji ramazanskog programa, pri čemu je u njezinoj sali tokom Ramazana organizirana serija edukativnih predavanja za građanstvo. Predavači su bili: hfz. Ibrahim ef. Mehinagić (šerijatski sudija), dr. Avdo Prohić (liječnik), dr. Hamid Hadžiefendić (pravnik) i Šefik Bešlagić (učitelj).¹²⁹ Ovaj vid saradnje s Povjerenstvom je nastavljen i narednih godina. Početkom marta 1936. godine, za prvi i drugi dan Kurban Bajrama, Mje-

sni odbor kulturno-prosvjetnog društva "Narodna uzdanica" i Narodna biblioteka priredili su dvije zabavne večeri, uz recitacije, pjesme i pozorišnu predstavu (na dramski tekst Hamida Ekrema Šahinovića); prva večer je bila za mušku publiku, a druga – znatno posjećenija – za žensku, tako da su "velike prostorije" Narodne biblioteke, prema pisanju "Novog Behara", bile pretijesne.¹³⁰ Iste godine, u zimu, predstavnici Narodne biblioteke, "Narodne uzdanice" i "Gajreta" dogovorili su da "stupaju u zajednicu u cilju igranja tombole preko Ramazana" (koji je trajao od 15. XI. do 14. XII.), da se tombole organizira u prostorijama Narodne biblioteke, a ubrani prihod razdjeli na tri jednaka dijela.¹³¹

su članovi uprave bili: porezni činovnik Abdurahman Avdo Mulabećirović (koji se isticao u radu "Gajreta", "Narodne uzdanice" i "Napretka"), apotekar mr. Hugo Oršanić (izuzetno aktivan u društvenom životu), ljekar dr. Vicko Mrčić (član "Napretka" i "Sokolskog društva"), školski nadzornik Mustafa ef. Žiško (član uprave "Gajreta"), Mustafa Kamarić (predsjednik "Narodne biblioteke"), kao i šerijatski vježbenik i komesar Sreskog vakufsko-mearifskog povjerenstva hfz. Ibrahim ef. Mehinagić, gračanički paroh Đorđe Lukić i tadašnji sreski načelnik Dimitrije Mitić.

128 "Gajretove Bajramske zabave u Gračanici", *Gajret*, god. XII, br. 6, Sarajevo, 16. III. 1931., str. 157. – U članku stoji da je zabavu priredio "ovdašnji Mjesni odbor Gajreta u zajednici s odborom Narodne čitaonice". Međutim, sasvim očigledno se radilo o Narodnoj biblioteci, a ne Narodnoj čitaonici (koju smo ranije spominjali i koja je tada bila pred gašenjem), jer su na dvije priložene fotografije – priredivačkog odbora zabave, te diletantske ekipe koja je izvela dramski komad – članovi uprave Narodne biblioteke (Hajrudin Bujkulić i Džemal Halilbegović, a među glumcima-amaterima još neki). Među presnima u fototeci nekadašnje Zavičajne zbirke (danas Gradskog muzeja Gračanica), sačuvana je i u "Gajretu" donesena fotografija diletanata, na kojoj stoji da se radi o dramskoj sekciji Narodne biblioteke.

129 MIZ G, SVMP G, prema zapisnicima Akcionog odbora za organizaciju ove manifestacije, iz decembra 1933. godine. Inače, uporedo sa spomenutim predavanjima, u džamijama su organizirani tradicionalni ramazanski imam vazovi: u Bijelof džamiji držao ih je, svakoga dana, muderis hfz. Mustafa ef. Šiljić, a u Šarenoj džamiji džematski imam Đulejman ef. Fazlić i imam spomenute džamije Salih ef. Begović; posebne vazove "za ženskinje" držao je u prostorijama Ženskog mekteba na Mahmutovcu džematski imam Đulejman ef. Fazlić. Posebne sedmične vazove držali su hfz. Ibrahim ef. Mehinagić i Kadri ef. Hajdarević, šerijatske sudije. Akcioni odbor su, inače, sačinjavali: Asim Alikalfić, Šefik Bešlagić (učitelj), Ibrahim Berberović, Đulejman ef. Fazlić, Mehmed ef. Husić, Kadri ef. Hajdarević, Ibrahimaga Halilbegović, Hifzaga Hifziefendić, dr. Hamid Hadžiefendić, Adil ef. Kadić, Rifataga Mehinagić, Hajrija Mujačić, Sabrija Prohić, Hasan ef. Pozderac, Galibaga Rešidbegović, Muhamed Rešidbegović, Ibrahimaga Širbegović, Hamdija Tihić, Zaim ef. Zukić, Ibrahim ef. Ustavdić i Hamid ef. (Hamdija) Vežgagić – dakle, kako alimi, tako i državni službenici, činovnici, prosvjetni radnici, te poduzetnici i trgovci.

130 "Zabava u Gračanici", *Novi behar*, god. IX, br. 18., Sarajevo, 15. III. 1936., str. 258.

131 O. Hamzić, *Gračanica i okolina*, str. 273, nap. 129. Za blagajnika koji će se brinuti o ubiranju i čuvanju novca tada je određen Asim Alikalfić, direktor banke i predsjednik Mjesnog odbora "Gajreta".

DA LI JE NARODNA BIBLIOTEKA U GRAČANICI BILA “LEGLO KOMUNE”?

U svom prikazu djelovanja Narodne biblioteke u Gračanici, Esad Berberović upadljivo naglašava navodno socijalističko-komunističko usmjerenje ovoga društva u periodu do Drugoga svjetskog rata, kao i udio njezina članstva u Narodnooslobodilačkoj borbi – kako su komunisti zvali svoje učešće u ovome ratu, okončano pobjedom koja je donijela i uspostavu njihova totalitarnog poretka u Jugoslaviji, te socijalističku revoluciju, kao temeljit preobražaj društveno-ekonomskih tokova i svih vidova života uopće. Razumije se, u takvom je, novonastalom ozračju bilo više nego oportuno naglašavati vlastito učešće i doprinos toj pobjedi, revoluciji i izgradnji novoga društva – kako za pojedince, tako i kolektive (organizacije, društva i ustanove). Berberovićev članak pisan je upravo u takvome duhu, potpuno u skladu s povijesnim kontekstom vremena u kome je nastao. Iako mu to ne oduzima stanovitu faktografsko-dokumentarističku vrijednost, brojni navodi, zaključci i tumačenja koje je ovaj autor iznio ne odgovaraju historijskoj stvarnosti. Na takve je sporne tvrdnje i tumačenja potrebno ukazati prije svega zato jer su navode iz

ovoga rada u određenoj mjeri preuzimali i drugi autori.¹³²

Berberović između ostalog piše da je poslije proglašenja Šestojanuarske diktature pooštrena vlast počela “strožije da motri na rad Narodne biblioteke”, u kojoj “slobodarski duh i napredne ideje sve više uzimaju maha”, da je u tom periodu bilo navodno “u nekoliko navrata udara vlasti na biblioteku”, za koju su “oni koji su zastupali tadanji režim” navodno govorili da predstavlja “leglo komune.”¹³³

U stvarnosti, nema ama baš nikakvih potvrda da je državna vlast u vremenu Šestojanuarske diktature i na kakav način vršila pritisak na Biblioteku ili pojačala kontrolu nad njom. Baš naprotiv, upravo su rane tridesete godine (kako smo vidjeli iz svega prethodno iznesenog) bile doba najvećeg procvata ovog kulturno-prosvjetnog društva.

Osnivači Narodne biblioteke u Gračanici, Mustafa Kamarić i Hajrudin Bujkalić, kao i neki od članova uprave (Mehmedalija Šabović i još neki) bili su stipendisti “Gajreta”, kulturno-prosvjetnog društva muslimana koje je u tom vremenu zvanično djelovalo sa naglašeno prorežimskih pozicija i u srpskom nacionalnom duhu. Dakle, već zbog te činjenice apsurdno je govoriti da su stajali nasuprot režimu. Istina, oni nisu bili osobiti zagovornici režimske poli-

132 Npr. Ljubinka Bašović, u knjizi *Biblioteke i bibliotekarstvo u Bosni i Hercegovini, 1918-1945.*, str. 109, te Esad Tihic i Omer Hamzić, u knjizi *Gračanica i okolina u NOB-u i Revoluciji 1941.-1945.* (Gračanica: Komisija za istoriju Opštinskog komiteta Saveza komunista BiH Gračanica i Opštinski odbor SUBNOR-a, 1988.), na str. 101. Međutim, Omer Hamzić kasnije iznosi znatno realnije ocjene, najprije u članku *Djelatnost Narodne biblioteke i uloga njenog osnivača Mustafe Kamarića u društvenom i kulturnom životu Gračanice između dva svjetska rata* (Gračanički glasnik, god. X, br. 20, 2005., str. 155), a posebno u radu *Jedan pogled na život i djelo akademika Mustafe Kamarića*, na str. 232.

133 E. Berberović, isto, str. 293.

tike, jednostavno zato jer se nisu ni bavili politikom, podredivši svoj društveni angažman narodnome prosvjećivanju. U nekim stvarima su, možda, ispoljavali određenu dozu političke korektnosti tog doba (npr. ime kluba "Jedinstvo", kao odraz službene ideologije), ali u okvirima Narodne biblioteke oni su općenito djelovali u skladu sa njezinim spomenutim programskim ciljevima i zadacima – i nikako drugačije.

Što se, pak, komunista tiče, treba istaći da je od zabrane političkog djelovanja Komunističke partije pa do druge polovice tridesetih godina njen utjecaj općenito bio marginalan, a u sredinama poput Gračanice, gdje se industrija nalazila u začecima, a radnička klasa jedva da je postojala – i posve beznačajan. Tek kasnih 1930-tih godina, kada ilegalna Komunistička partija Jugoslavije, u skladu sa proklamiranom linijom tzv. narodnog fronta, usvojenog od Kominterne, pokušava ostvariti širi politički utjecaj ne samo među radništvom i siromašnim seljaštvom, već i dijelom građanstva – i u Gračanici donekle jača utjecaj komunističkih, socijalističkih i uopće tzv. lijevih ideja među mlađim intelektualcima, trgovcima i obrazovanijim zanatlijama. Mnogi od njih postaju simpatizeri, pa i umjereni zagovornici takvih ideja – što je, u tadašnjim politički turbulentnim prilikama, ujedno bio izraz svojevrstne intelektualne, pa i političke opozicije

režimu, a sigurno, u neku ruku, i odraz mladalačkog buntovništva. Organizirana djelatnost komunista u ovome gradu, pak, bila je i dalje skromna – svedena tek na nekoliko članova Saveza komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ), dok se ilegalna organizacija KPJ u Gračanici (tzv. partijska ćelija) formira tek u proljeće 1941. godine, sa svega tri člana: Velo Šuput, Mustafa Ustavdić i Kemal Prohić.¹³⁴

U svom memoarskom iskazu, zapisanom u martu 1962. godine, Kemal Prohić je naveo da je u biblioteci bilo i "dosta literature od socijalističkih i drugih naprednih pisaca, koja je davana na čitanje omladini", dodavši: "U upravi biblioteke bio sam ja, knjižničar, Adem Alić, Vojin Hadžistević i Rizo Mehinagić, kao članovi. Preko Biblioteke dobrim dijelom vršilo se rasturanje i partijske literature kao i raznih letaka i brošura koje je izdavala Partija..."¹³⁵ Slično je zapisao i dr. Hasan Maglajlija, pristaša komunista, koji je 1939. došao na službu sreskog veterinara u Gračanicu. "Kad sam se upoznao sa Kemalom Prohićem onda sam imao priliku da vidim stanje u biblioteci, te sam predložio koja djela napredne i naučne literature da se nabave za biblioteku i da se daju omladini na čitanje. Sam sam poklonio neke knjige i dao nešto novaca za nabavku tih knjiga. Sabrali smo novaca još od naprednijih građana dr. Steve Jakanovića advokata, njegovog brata Pere, vlasnika pilane u Petrovu Selu, Omera i Osmana

¹³⁴ Omer Hamzić, *Prva organizacija KPJ u Gračanici i njeno antifašističko djelovanje u toku Drugog svjetskog rata – od osnivanja, u proljeće 1941., do raspuštanja, u jesen 1944. godine*, Gračanički glasnik, god. XII, br. 24, 2007., str. 63-64.

¹³⁵ O. Hamzić, *Prvi komunisti Gračanice*, str. 40.

Mehinovića, Hivze Halilbegovića i drugih i tako nabavili i veći broj knjiga napredne i naučne literature. i počeli davati omladini za čitanje. To je povećalo interesovanje za naprednu literaturu i povećalo broj posjetilaca biblioteke i čitaonice i tada se počelo javno diskutovati o naprednom pokretu u svijetu, što je vrlo pozitivno djelovalo na mlađe ljude i njihovu političku zainteresovanost i osvješćivanje. (...) Kroz Narodnu biblioteku, pored legalno štampanih knjiga, širila se i ilegalna štampa KPJ, koja je stizala preko partijskih organizacija i preko drugova koji su dolazili u Gračanicu sa strane ili Gračanlija koji su išli u Doboju, Tuzlu, Sarajevo, Beograd, Zagreb, Sisak i dr.¹³⁶

Ove je navode nemoguće provjeriti, jer spiskovi knjiga Narodne biblioteke nisu sačuvani, tako da ne znamo kakva je to "napredna" literatura, ustvari, postojala ili je kasnije nabavljena. Ipak, ne sumnjamo da je Kemal Prohić, kao komunist, barem donekle koristio poziciju knjižničara da ostvari politički utjecaj među članstvom biblioteke; ne treba sumnjati ni da je poticao svoje istomišljenike da se infiltriraju u članstvo, pa ni da su svi skupa koristili priliku da, kod obnove i popune knjižnog fonda, nabave neka književna i druga djela, popularna među socijalistima i komunistima. Međutim, ta djela su mogla biti neki književni klasici (npr. Émile Zola i njegov *Germinal*) ili noviji pisci koji su se bavili socijalnim temama, ali tvrdnje da se po-

sredstvom Narodne biblioteke rasturala ilegalna štampa zakonom zabranjene Komunističke partije potpuno su nevjerovatne. Ako je Prohić, kao pritajeni komunist, koristio svoju funkciju i pojedinim članovima Biblioteke – svojim tajnim i provjerenim istomišljenicima, povjerljivim "drugovima" – ponekad, krišom, i tutnuo u ruke poneki primjerak "Proletera" i sličnih ilegalnih komunističkih glasila, to sasvim sigurno nije imalo veze sa djelatnošću Narodne biblioteke kao ustanove i kulturno-prosvjetnog društva. Dakle, svi ti navodi doimaju se kao tipična pretjerivanja, kakva nisu rijetkost za slične memoarske iskaze.

Međutim, u knjizi o bibliotekama u Bosni i Hercegovini između dva svjetska rata Ljubinka Bašović piše da je "prema izvještaju policijskih vlasti od 31. XII 1936. godine, prilikom pretresa i Biblioteke i uhapšenih, pronađena 'velika količina literature komunističkog sadržaja'" – pri čemu se poziva na dokument u Arhivu BiH u Sarajevu, u fondu Kraljevske banske uprave Drinske banovine u Sarajevu. S obzirom da se u zabilježenim sjećanjima spomenutih komunističkih pristaša, koji su se okupljali i u Narodnoj biblioteci, uopće ne spominju nikakvi pretresi ove ustanove – a sumnju je izazivala i činjenica da se predmet nalazi u građi Drinske, a ne Vrbanske banovine (kojoj je Gračanica pripadala), valjalo je potražiti i taj dokument. Uvidom u originalni predmet u spomenutom fondu,

136 Hasan Maglajlija, *Neki podaci o političkom radu za KPJ i NOP u Gračanici (1939-1945)*, Gračanički glasnik, god. XVII, br. 33, 2012, str. 64-65 i 66-67 (original zapisa u historijsko-dokumentacionoj zbirci Gradskog muzeja Gračanica).

pod naznačenom signaturom (DZ 144/1937), razvidno je da se spomenuti podatak zapravo odnosi na pretrese koji su izvedeni u Bijeljini, a ne u Gračanici!¹³⁷ (Tada su policijski organi pretresli i tamošnju “Narodnu čitaonicu”, uz još tri ustanove, te kuće 16 uhapšenih lica iz Bijeljine i okoline.) — Ne znamo kako se Ljubinki Bašović potkrala tako gruba greška,¹³⁸ ali znamo zasigurno da ova protukomunistička akcija policijskih organa Kraljevine Jugoslavije nije imala nikakve veze sa Gračanicom niti ovdašnjom Narodnom bibliotekom.

Dakle, ne postoje nikakvi dokazi da je Narodna biblioteka u Gračanici kao ustanova i kulturno-prosvjetno društvo u ideološko-političkom smislu i na koji način inklinirala komunizmu i komunistima. Navodi izneseni u Berberovićevom historijsko-publicističkom članku, kao i neke tvrdnje u iskazima spomenute dvojice svjedoka – sve su to, sasvim očigledno, kasnije oblikovane ideološke konstrukcije i konfabulacije, kakve ne odgovaraju povijesnim činjenicama niti historijskom kontekstu. U vremenu kada su nastale, odnosno kada su zapisane, bilo je (ponovno ističemo) svakome politički i društveno profitabilno isticati “revolucionarnu” prošlost – pa tako, zacijelo,

i nekim od članova i aktivista Narodne biblioteke, koji su bili Berberovićev izvor informacija. A jednako tako, i citiranim gračaničkim “starim komunistima”.

MOŽE LI SE, UOPĆE, GOVORITI O POLITIČKOJ PROFILACIJI NARODNE BIBLIOTEKE?

Među članstvom Narodne biblioteke u Gračanici zaista jeste bilo ljudi koji su na izmaku 1930-tih godina postali pristaše i simpatizeri nekih od javno proklamiranih ciljeva ilegalne Komunističke partije Jugoslavije,¹³⁹ a još više – osoba koje su simpatizirali općenito socijalističke političke ideje, odnosno zauzimali narodnofrontaško, uvjetno rečeno “lijevo” političko opredjeljenje u odnosu na tadašnji geopolitički kontekst, prilike u svijetu, a i dešavanja u zemlji. Pored Kemala Prohića, koji je kao knjižničar imao nešto zapaženiju ulogu (iako samo kratko vrijeme – uoči Drugoga svjetskog rata, jer je do 1941. bio bukvalo tinejdžer) – toj skupini su pripadali i: Sakib Džinić (brijač), Salih Tihić (trgovac), Salih-beg Čekić (posjednik), Hifzaga Halilbegović (trgovac), kao i Zdravko Pavlović, te još nekolicina osoba koje je ovaj istaknuti član Narodne biblioteke spominje u svom iskazu.¹⁴⁰ — Sve u svemu, riječ je o jedva

137 Uvid u fond Kraljevske banske uprave Drinske banovine, odnosno povjerljive dokumente, uključujući i predmet vezan za pretrese i hapšenja u Bijeljini, izvršio je prof. dr. Omer Hamzić; on je tom prilikom i kopirao spomenute dokumente, koji su zanimljivi s aspekta proučavanja djelovanja komunista uoči Drugoga svjetskog rata.

138 Uporediti napomenu br. 17. – Valja, ipak, imati na umu da je istraživački posao u vrijeme nastanka te knjige, prije četrdesetak godina, bio neuporedivo teži nego danas, kada istraživači raspoložu s brojnim prednostima i olakšicama tehničke naravi.

139 Valja podsjetiti da je Komunistička partija u to vrijeme npr. uvažavala samosvojnost i subjektivitet Bosne i Hercegovine, opredijelivši se na koncu i za njenu autonomiju.

140 Riječ je o sljedećim licima: Ahmet Šiljić, Boro Pavlović, Adem Osmanbegović, Hamdija Tihić, Hajrija Kamarić, Vojin Hadžistević, nešto kasnije Velo Šuput i Vasko Pajić, te veterinar Hasan Maglajlija i učitelj u Dobro-

petnaestak-dvadeset osoba, a Narodna biblioteka je u to vrijeme brojala oko 120 članova! Prema tome, izvoditi bilo kakve zaključke i generalizacije u tom pogledu posve je neutemeljeno, tim više što se radilo o heterogenoj skupini, među kojom je bilo i istinskih komunista, i socijalista, i ljudi koji su naprosto simpatizirali samo neke socijalističke ideje.

U kontekstu svih ovih priča o navodno socijalistički ili komunistički opredijeljenim članovima ili predvodnicima Narodne biblioteke – moramo naglasiti da je u članstvu i upravi Narodne biblioteke bilo i osoba sasvim drugačijih političkih opredjeljenja i svjetonazora. Potpredsjednik ovoga društva, Muhamed Rešidbegović (koji je, u odsustvu predsjednika Mustafe Kamarića, faktički rukovodio Društvom) bio je pristaša Jugoslavenske muslimanske organizacije (JMO), u to vrijeme vodeće bošnjačko-muslimanske stranke, a 1936. biran je i u Mjesni odbor tada vladajuće Jugoslavenske radikalne zajednice (JRZ), političke organizacije koja je nastala fuzijom JMO,

dijela Radikalne stranke, te Slovenske ljudske stranke. Iste godine biran je i u Akcioni odbor JRZ u Gračanici.¹⁴¹ S Narodnom bibliotekom usko je saradivao i dr. Hamid Hadžiefendić, predsjednik JMO, odnosno JRZ u Gračanici 1930-tih, koji je 1938. godine izabran za poslanika Narodne skupštine u Beogradu.¹⁴² S druge strane, pak, hفز. Ibrahim Mehiniagić – kao podržavatelj i član Uprave Narodne biblioteke, našao se među onim Gračanlijama koje su potkraj 1930-tih, uslijed nezadovoljstva dotadašnjom politikom predsjednika JMO dr. Mehmeda Spahe, osnovali opoziciju Muslimansku organizaciju, koja je politički nastupala u okrilju Hrvatske seljačke stranke (HSS).¹⁴³ Toj grupaciji pripadao je i Ibrahimaga Širbegović, trgovac, također jedan od podržavatelja Narodne biblioteke. Naposljetku, među aktivnim članovima Biblioteke – svjedoče nam sačuvane fotografije i neka kazivanja – bila su i braća Ratimir i Vlado Gadža, koji su 1941. godine bili nosioci osnivanja Ustaškog pokreta u Gračanici.¹⁴⁴

---

rovcima Midhat Muratbegović – Navedeno prema: O. Hamzić, *Gračanica i okolina*, str. 156, nap. 228; autor se pri tome poziva na pismenu izjavu Zdravka Pavlovića, navodeći kao referencu: "Zavičajna zbirka Gračanica". Međutim, ta izjava nije sačuvana u dokumentaciji nekadašnje Zavičajne zbirke, odnosno danas Gradskog muzeja Gračanica, tako da nismo bili u prilici ostvariti neposredan uvid u ovaj izvor.

141 O. Hamzić, *Gračanica i okolina*, str. 139, nap. 182 i str. 140, nap. 185. Članovi Akcionog odbora bili su još neki aktivisti Narodne biblioteke, poput Muhameda Sulejmanovića, Hifze Halilbegovića ili Sejde Rešidbegovića.

142 Isto, str. 138, 140-141, 145-147, 150-152 i 356-357. Hadžiefendić je, kako smo vidjeli, držao i javna predavanja u Narodnoj biblioteci. Prepoznamo ga, među članovima Biblioteke, i na nekim fotografijama. Po svojoj prilici bio je i redovni član, kao i većina drugih obrazovanih ljudi u gradu.

143 Isto, str. 143-144, 148-151 i 366.

144 Na ovu činjenicu je ukazao i Omer Hamzić, zaključujući da je Narodna biblioteka bila "pogodan ambijent i za djelovanje veće grupe takozvanih naprednih, odnosno politički lijevo orijentisanih mladih ljudi u Gračanici, ali to nikako ne znači da je Biblioteka bila, 'leglo komunista'. Naprotiv, tu je bilo različitih političkih opcija i uticaja, o čemu govori i slučaj Ratka Gadže, koji je kao član Akcionog odbora za osnivanje sreskog odbora omladine Jugoslavenske radikalne zajednice u Gračanici, u augustu 1936. godine, bio jedan od aktivnijih članova Društva, da bi nakon izbijanja Drugog svjetskog rata postao jedan od vodećih ustaša u Gračanici." (O. Hamzić, *Jedan pogled na život i djelo akademika Mustafe Kamarića*, str. 232). Inače, činjenica da je Ratimir Gadža, ustaški povjerenik za Gračanicu 1941. godine

Držanje članova Narodne biblioteke po izbivanju Drugoga svjetskog rata i u toku rata također je bilo različito, jednako kao i njihove sudbine poslije rata: dok su neki postali bliski novome režimu, drugi su progonjeni kao klasni ili "narodni neprijatelji", odnosno tzv. "reakcija" (kako su komunisti nazivali svaku opoziciju).¹⁴⁵

Jednako tako, moglo bi se reći i za neke, u sličnom kontekstu spomenute aktivnosti Narodne biblioteke – poput gostovanja i predavanja nekih socijalističkih, odnosno kripto-komunističkih intelektualaca, tipa Safeta Krupića, Hasana Brkića i Envera Redžića.¹⁴⁶ Međutim, Narodna biblioteka u Gračanici bila je i domaćin nekim sasvim drugačijim piscima i intelektualcima, kakav je, recimo, bio i Šekib Arslan, istaknuti islamski modernistički intelektualac, književnik i publicista libanonskog

porijekla, ujedno i arapski nacionalni borac, koji je živio u egzilu u Švicarskoj; on je tih godina, kao neslužbeni predstavnik Sirije i Palestine u Društvu naroda, uživao velik ugled u islamskom svijetu – pa tako i među muslimanima u Bosni i Hercegovini.¹⁴⁷ Šekib Arslan je Gračanicu posjetio dvaput, prigodom obje svoje posjete Bosni i Hercegovini, u ljeto 1932. i zimu 1936. godine. Narodna biblioteka je, po kazivanju nekadašnjeg *domaćina* Narodne biblioteke, Hifzage Halilbegovića, oba puta ugostila ovog znamenitog pisca i javnog djelatnika, a prilikom svoje druge posjete, Šekib Arslan je Biblioteci poklonio i svoju čuvenu knjigu "Zašto su muslimani nazadovali, a drugi napredovali".¹⁴⁸ Narodna biblioteka je, osim toga, ugostila i neke druge pisce, intelektualce i javne radnike, različitih opredjeljenja.¹⁴⁹

i kasniji logornik prije rata bio član prorežimske JRZ, a isto tako – i Adem Osmanbegović, kojeg označavaju kao pristašu partizana, zvanično član Muslimanske organizacije HSS (čije se vodstvo u Bosni i Hercegovini kasnije dobrim dijelom vezalo uz NDH i Ustaški režim) pokazuje da je i političko opredjeljenje pojedinaca bilo promjenjivo, te da je ovisilo od niza faktora objektivne i subjektivne naravi.

145 Takva je sudbina zadesila i Hifzagu Halilbegovića: iako je prije rata pripadao širem krugu simpatizera socijalističkih ideja, družeći se i s nekim od istaknutijih pristaša komunista, pa i pomažući neke njihove akcije – kako to i H. Maglajlija u citiranom iskazu spominje, poslije rata je od komunističkog režima čak i hapšen (v. Nihad Halilbegović, *Bošnjaci – žrtve zaborava*, Sarajevo: Halkomex, 2000., str. 15).

146 O. Hamzić, *Gračanica i okolina*, str. 156, nap. 228 – autor se ovdje također poziva na izjavu Zdravka Pavlovića.

147 O tom ugledu, primjerice, svjedoče i reportaže objavljene prigodom njegove prve posjete u tadašnjoj bošnjačko-muslimanskoj štampi – v. npr. A. L. Čokić, "Emirul bejan Šekjib Arslan među nama", *Hikmet*, god. IV, br. 39, Tuzla, 15. IX. 1932., str. 93-95 i "Šekib Arslan u našoj sredini: Srdačan doček i ispraćaj znamenitog arapskog publiciste u svim mjestima", *Islamski svijet*, god. I, br. 1, Sarajevo, 30. VIII. 1932., str. 4. Prigodom prve posjete, Arslan je, na putu iz Tuzle u Sarajevo, svratio i u Gračanicu, u kojoj se zadržao "cijela dva sata" i bio "srdačno dočekan", a ugledni građani tada su mu priredili ručak. — Inače, Šekib Arslan je, u kontekstu tadašnjih nacionalnih i geopolitičkih gibanja, ostvarivao veze i sa pobjedničkim režimom u Španiji (vezano za odnos generala Franca prema muslimanima), a početkom Drugoga svjetskog rata skrasio se u Berlinu, poput nekih drugih boraca protiv britanskog i francuskog kolonijalizma, koji su se nadali pomoći Osovine nacionalnom oslobođenju svojih naroda.

148 Nihad Halilbegović, *Ali Riza ef. Prohić: život i djelo*, Sarajevo: Halkomex, 2000., str. 43, nap. 41.

149 Među njima je, po kazivanjima koje je zabilježio N. Halilbegović, bio i poznati romanopisac Abdurezak Hifzi Bjelevac, u vrijeme kada je živio u Zagrebu, tri-četiri godina pred Drugi svjetski rat. U to vrijeme, Ibrahima-ga Halilbegović je držao hotel na Srebrnjaku, u kome su se često okupljali zagrebački muslimani, među njima i ovaj

U svakom slučaju, sasvim je očigledno da su uopće sve priče o ideološko-političkoj profilaciji Narodne biblioteke sasvim neutemeljene, osobito one po kojima je ta ustanova, tobože, bila “leglo komune”. Naprotiv, sve ukazuje da je Narodna biblioteka u Gračanici bila kulturno-prosvjetno društvo koje je okupljalo ljude različite etničke i konfesionalne pripadnosti, različitog društvenog porijekla i staleža, raznih zanimanja, ali i različitih političkih opredjeljenja, pa i svjetonazora.

U aktivnostima Biblioteke sudjelovali su i njezin rad pomagali i režimu odani ljudi, i oni naklonjeni opoziciji – i oni koji su u predvečerje Drugoga svjetskog rata bili naklonjeni komunistima, ali i oni koji su, aprila 1941. godine, s poklicima radosti dočekali ulazak Nijemaca u Gračanicu.

Ipak, svi oni su, bez obzira na međusobne razlike, zajednički djelovali u korist temeljnih ciljeva ovoga društva, odnosno zadataka iskazanim u Pravilima iz 1928. godine – narodnog prosvjeđivanja u najširem smislu.

EPILOG

Propast Kraljevine Jugoslavije, njemačka okupacija i uspostava Nezavisne Države Hrvatske, s ustaškim režimom na čelu, u znatnoj mjeri su se odrazili na dotadašnje djelovanje Narodne biblioteke, ali nisu dovele do prekida njezina rada. Knjige tiskane ćirilicom i djela po ustaški režim nepoćudnih pisaca morale su biti uklonjene iz optičaja. E. Berberović je zapisao da su bile sklonjene u podrumskim prostorijama biblioteke.¹⁵⁰ Neke od njih, one “najopasnije”, pojedini su članovi sklonili kod sebe.¹⁵¹ Stanovit broj knjiga sebi je prenio i tako ih sačuvao i predsjednik ovoga društva, Mustafa Kamarić.¹⁵² Sama biblioteka nije prekidala rad tokom čitavog rata. Barem nekim Gračanlijama njezine su knjige pružale makar prividan bijeg iz surove ratne svakodnevnice. Osim biblioteke, u tim vremenima djelovalo je i kino u njezinu sastavu.¹⁵³ Potkraj rata, 1944. godine, zgradu biblioteke je zahvatio požar, u kome je stradao i dio knjižnoga fonda – tačnije, knjige sklonjene u podrumu.¹⁵⁴ Ne znamo pod kakvim okolnostima se to desilo. U službenim popisima ratne štete iz neposrednog poraća navedeno je da je

---

pisac – koji je na poziv vlasnika posjetio Gračanicu, a njegov domaćin je bila Narodna biblioteka.

150 E. Berberović, isto, str. 294.

151 Među onima koji su sklanjali knjige bio je i Hifzaga Halilbegović; 1941. godine on je kod sebe skrio neka djela koja je tadašnji režim zabranjivao, a poslije 1945. i knjige pojedinih pisaca koje su se u novom, komunističkom režimu smatrale nepoćudnim – uglavnom nekih bošnjačkih pisaca, koji su bili progonjeni od novog režima poslije rata (po kazivanju Nihada Halilbegovića, Hifzaginog sina; zabilježeno u razgovoru 29. X. 2024. godine).

152 Riječ je o knjigama s originalnim pečatom Narodne biblioteke u Gračanici iz predratnog perioda, koje su sačuvane u fondu Spomen-biblioteke dr. Mustafe Kamarića (u Narodnoj biblioteci “Dr. Mustafa Kamarić” Gračanica). Među njima su, npr., popularna izdanja Srpske književne zadruge – djela svjetskih i domaćih pisaca.

153 U tim teškim ratnim vremenima filmove su nabavljali i kino održavali: Sakib Džinić, Zaim Kamarić, Mustafa Rešidbegović, Mehmed Žunić zv. Plećo i drugi, a uz njih, kao dječak, i Bajro Kusturica – kasniji, poslijeratni rukovodilac kina (K. Kusturica, isto).

154 E. Berberović, isto, str. 294.

u ratu stradalo 1.800 knjiga i šest svezaka godišta časopisa,¹⁵⁵ što znači da je knjižni fond značajno oštećen.

Poslije završetka rata, djelatnost kulturno-prosvjetnog društva "Narodna biblioteka" je zamrla, jednako kao i aktivnost ostalih, sličnih društava. Njihovu ulogu preuzimaju masovne društveno-političke organizacije osnovane od strane režima, kakva je bila i Narodna omladina (kasnije: Savez socijalističke omladine). Organizacija Narodne omladine preuzela je i prostorije Narodne biblioteke u Gračanici, već u toku 1945. godine, nastavivši ih koristiti i u narednom periodu. Prvenstveno je korištena sala za predavanje, priredbe i kino-predstave, kao i druge prostorije. Sama knjižnica je, u tom vremenu, izgleda, neko vrijeme djelovala kao "Omladinska narodna biblioteka": naslućujemo to iz jedne sačuvane poklonjene knjige, na kojoj nalazimo ovaj naziv. Odmah potom, s uspostavom mreže tzv. sreskih biblioteka (koje su osnivane u okviru kulturno-prosvjetne politike novog režima), u Gračanici se javlja i Sreska narodna biblioteka – koja je neposredno naslijedila

predratnu Narodnu biblioteku, ne samo po imenu, već i knjižnome fondu.¹⁵⁶

U julu 1946. godine Vakufsko-mearifsko povjerenstvo obratilo se dopisom Mjesnom narodnom odboru Gračanica, tražeći isplatu zakupnine za navedeni prostor – koji je, u dogovoru s Organizacijom Narodne omladine, utanačen na iznos o 125 dinara mjesečno, s tim što traje od početka 1946. godine, a iznosa zakupnine iz 1945. godine vakufska uprava se odrekla "u opštu korist".¹⁵⁷ U februaru 1948. godine Mjesni narodni odbor je od Vakufskog povjerenstva zatražio da sklopi dugoročni ugovor o iznajmljivanju zgrade "koja je upotrijebljena kao kino-sala", uz napomenu da planira izvršiti obnavljanje i dogradnju iste.¹⁵⁸ Naredne godine pod sličnim uvjetima u desetogodišnji zakup uzeta je i zgrada Osman-kapetanove medrese (koja je, u međuvremenu, prestala raditi), a nakon izvjesnog vremena obje ove zgrade su nacionalizirane.¹⁵⁹ Medresa je postala Dom kulture i u jednu od njezinih većih prostorija smještena je Sreska, odnosno kasnija Općinska narodna biblioteka, koja od 1962. godine djeluje u sastavu Narodnog univerziteta

155 Lj. Bašović, *Biblioteke i bibliotekarstvo 1918.-1945.*, str. 109.

156 Kada je riječ o knjigama – nažalost, malo ih je preživjelo iz prvobitnog fonda predratne Narodne biblioteke, jer knjige se čitanjem habaju, oštećuju i propadaju, te vremenom otpisuju, a u kasnijem razvoju javne biblioteke u Gračanici nije se vodilo dovoljno računa da se barem neki primjerci kao raritetna izdanja sačuvaju. Do danas je, tako, preživjelo svega par knjiga na kojima nalazimo i stari pečat Narodne biblioteke od prije Drugoga svjetskog rata, i pečat kasnije Sreske narodne biblioteke. Naslovna stranica jedne takve knjige donesena je među ilustracijama u ovom tematskom broju "Gračaničkog glasnika", kao svojevrsnoj spomenici Narodne biblioteke "Dr. Mustafa Kamarić" Gračanica – koja obilježava (skoro) puno stoljeće svog postojanja.

157 MIZ G, Sresko vakufsko-mearifsko povjerenstvo Gračanica (1945.-1947.), br. 144/47, 5. VII. 1947.

158 MIZ G, Mjesni narodni odbor Gračanica, br. 392/48, 19. II. 1948., Vakufskom povjerenstvu Gračanica.

159 Omer Hamzić, *Nacionalizacija i denacionalizacija Osman-kapetanove medrese u Gračanici (prilog historiji urbanog razvoja Gračanice)*, Gračanički glasnik, god. XXV, br. 49, maj 2020., str. 56-59.

Gračanica – prve javne ustanove za obrazovanje i kulturu u ovome gradu.¹⁶⁰

Dotadašnja zgrada Narodne biblioteke u tim je godinama služila kao kino, da bi kasnije iz vlasništva Narodnog univerziteta prešla u posjed društvenog preduzeća, a par desetljeća kasnije, u procesu privatizacije – u privatne ruke. Danas je to najobičniji poslovni prostor koji ni po čemu ne podsjeća na činjenicu da se tu

nalazila ustanova i kulturno-prosvjetno društvo koje je u svoje vrijeme bilo svjetionik narodne prosvjete i kulture u ovome gradu i njegovoj okolini – gradu koji je, u vremenu u kome živimo, u kulturnom pogledu, nažalost, na daleko nižem stupnju negoli tridesetih godina prošloga stoljeća – kada je u njemu djelovala i Narodna biblioteka.

SUMMARY

THE ESTABLISHMENT AND ACTIVITIES OF THE PEOPLE'S LIBRARY IN GRAČANICA

The People's Library in Gračanica (*Narodna biblioteka u Gračanici*) was a public library, as well as a very active cultural and educational society, which left a significant mark on the cultural, social, and educational development of Gračanica during the interwar period. This paper discusses the year of establishment of the People's Library based on various historical sources, concluding that this institution was actually founded in June 1927, rather than in 1924, as previously stated. The founders of the People's Library in Gračanica were students of the Shari'a Gymnasium from Sarajevo, gathered in the Muslim Student Club. Soon after its founding, the library evolved into a cultural and educational society, engaging in active educational and cultural efforts by organizing literacy courses, public lectures, as well as various events, celebrations, and outings. The People's Library initially operated in a room owned by the waqf of the Ahmed Pasha Mosque, and in 1932 it moved to significantly larger premises of the Hadži Bećir-beg waqf, which had been used by the Islamic reading room (disbanded with the establishment of the 6 January Dictatorship), and its successor, the People's Reading Room, which ceased to exist at the beginning of the same year. The People's Library invested a significant amount of its own financial resources into the new premises, leading to various challenges in later years, prompting multiple requests to the waqf administration for a reduction in the monthly rent. The waqf administration was accommodating to the People's Library, prioritizing cultural and educational principles over economic ones. However, with the move to new premises that included separate spaces for the library, reading room, chess hall, café, and event hall, the activity and work of the People's Library experienced further growth. Among other initiatives, one of the first football clubs in Gračanica (Sports Club "Jedinstvo") was established within the People's Library, and in 1937, the first cinema in the city was opened. By the time of World War II, the People's Library gathered between 100 and 120 members of various ethnic

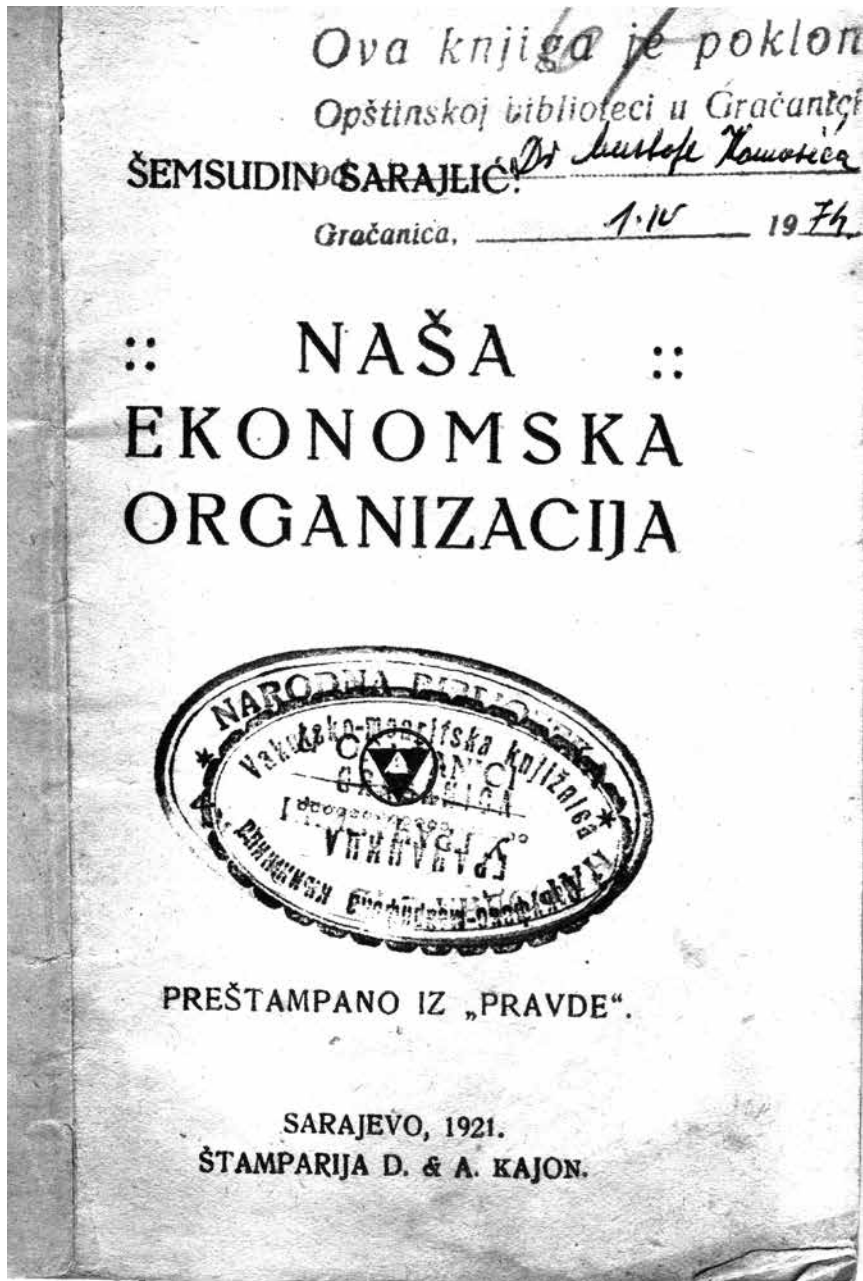
160 O kasnijem razvoju i radu Sreske, odnosno Općinske narodne biblioteke u Gračanici, koja od 1974. godine nosi ime Narodna biblioteka "Dr. Mustafa Kamarić" u Gračanici, opširno piše Fikret Konjić, *Prilog istoriji bibliotekarstva u Gračanici*, Gračanički glasnik, god. XV, br. 29, str. 139-151.

and confessional backgrounds, as well as diverse worldviews and political orientations. The activities of the People's Library continued even during World War II, although it operated under difficult conditions. After 1945, this cultural and educational society was disbanded, and the library's book collection was used to establish the County, and later Municipal People's Library in Gračanica, which has since functioned as a public institution. From it, the "Dr. Mustafa Kamarić" People's Library in Gračanica emerged, which continues to operate today, preserving almost a century-long tradition of the People's Library in Gračanica.

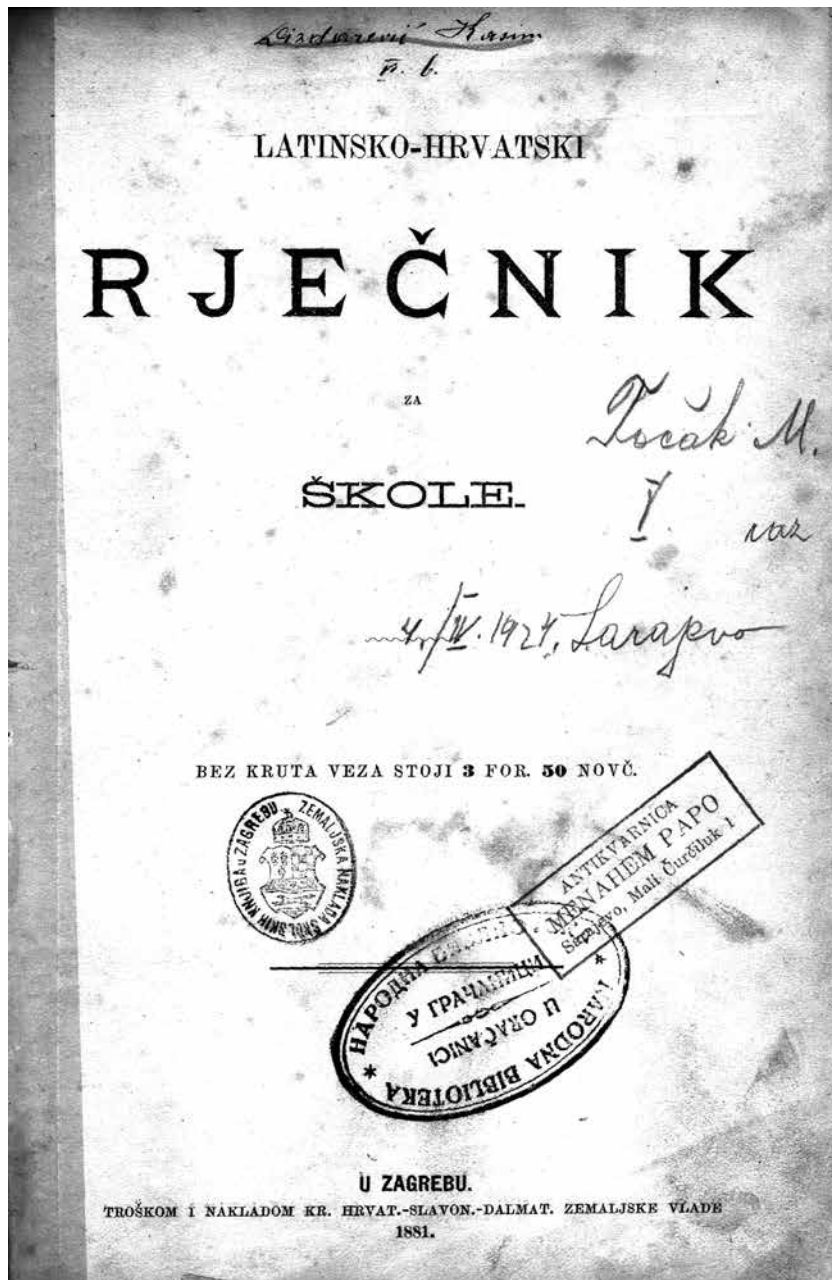

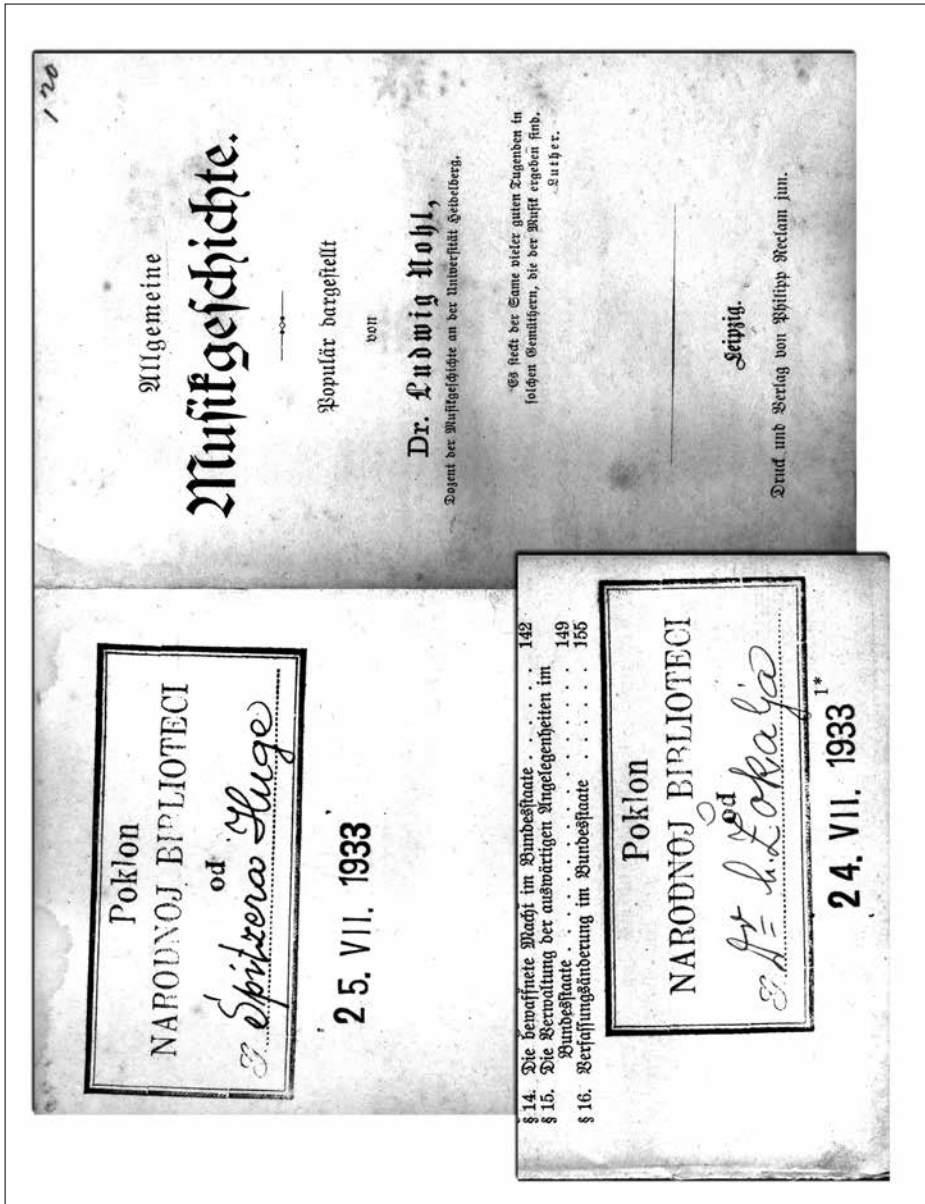
Naslovna stranica djela "Ogledalo događaja" iz fonda Vakufska-mearijske knjižnice u Gračanici, koju je 1922./1923. osnovao hfz. Čamil Kamarić.

Naslovna stranica brošure Šemsudina Sarajlića - prvobitno vlasništvo Muhameda Rešidbegovića, zatim u fondu Vakufsko-mešerifске knjižnice, te naposljetku Narodne biblioteke u Gračanici.

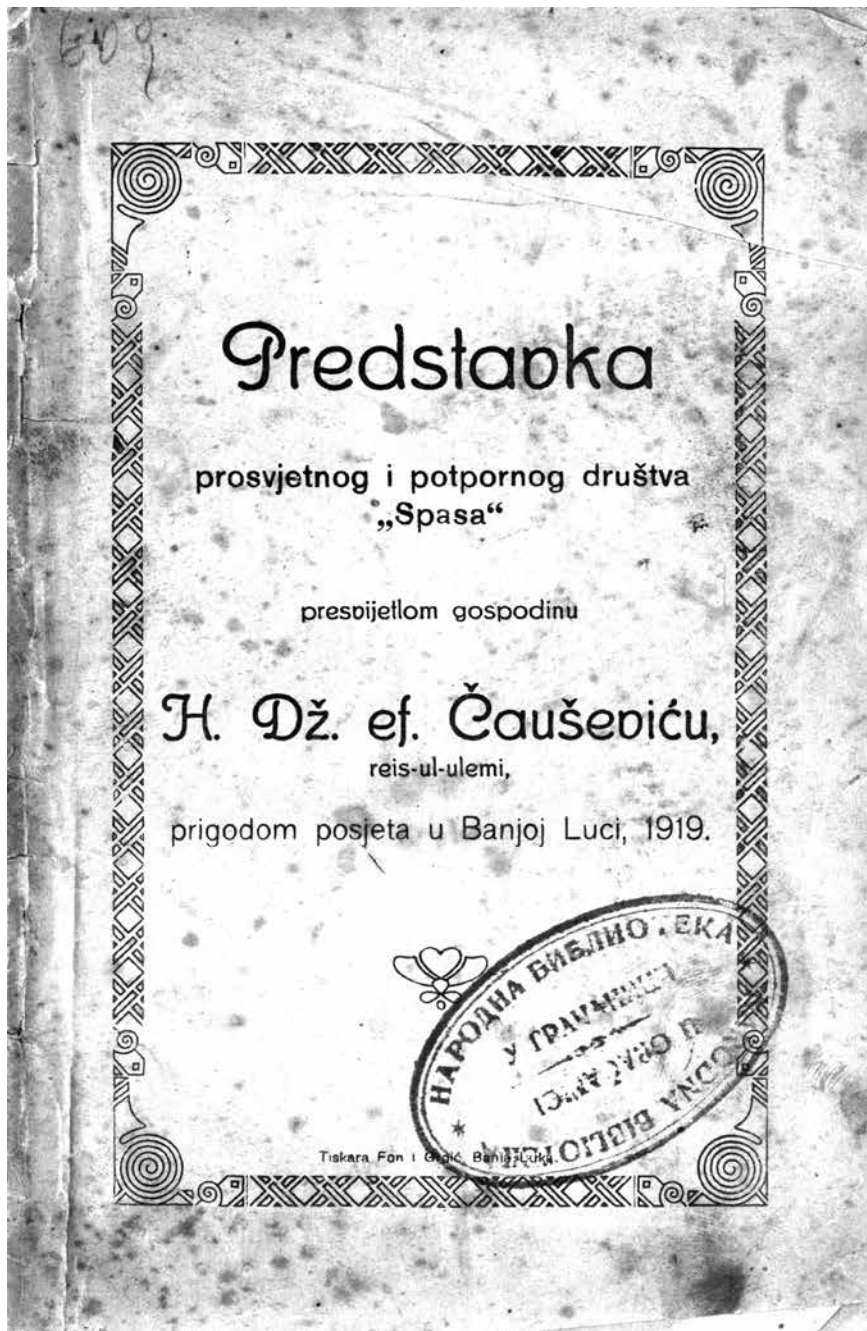

Raritetni Latinsko-hrvatski rječnik iz 1881. godine - jedna od rijetkih knjiga iz prvobitnog fonda Narodne biblioteke, koja je sačuvana u današnjem fondu Narodne biblioteke "Dr. Mustafa Kamarić" Gračanica.

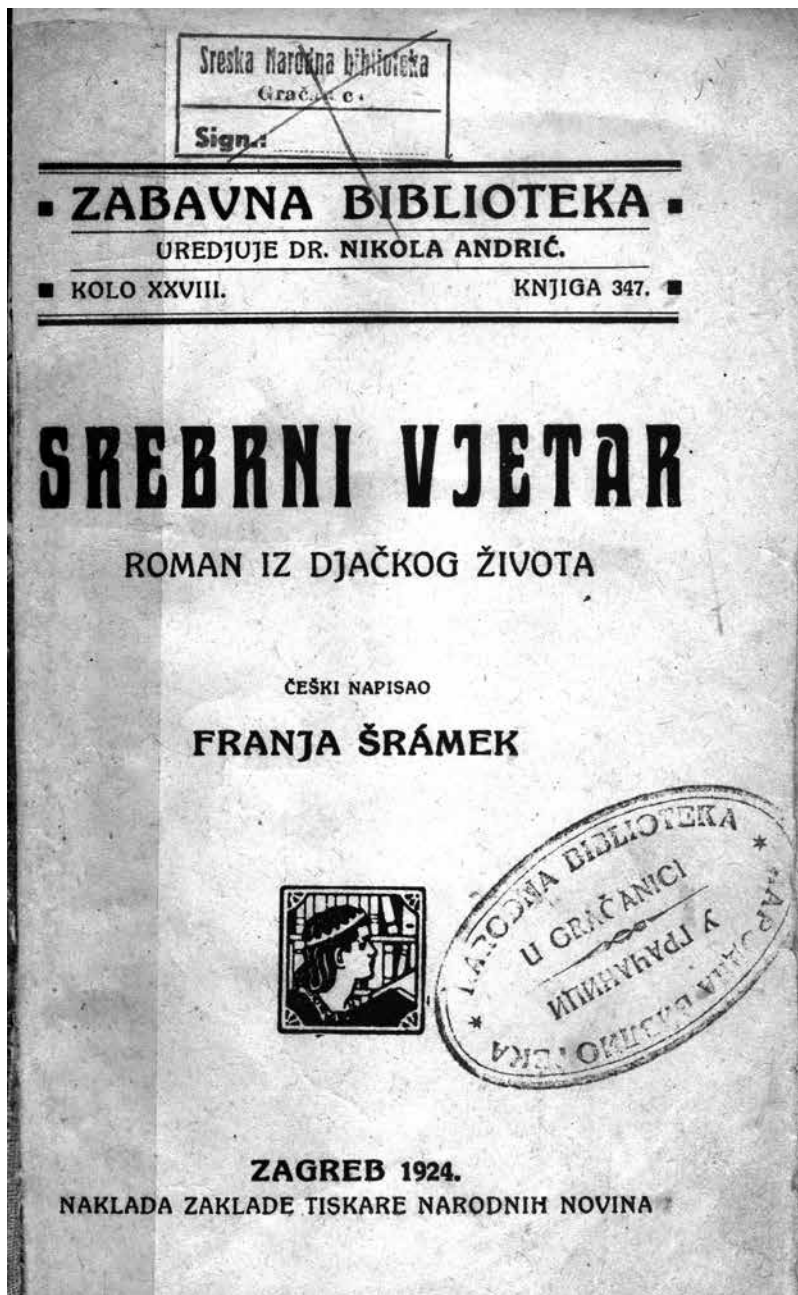

Mnoge knjige u prvobitnom fondu Narodne biblioteke u Gračanici bile su poklon građana: sačuvane su dvije, koje su poklonili gračanički advokat dr. Miško Žokalj, te Hugo Spitzer.

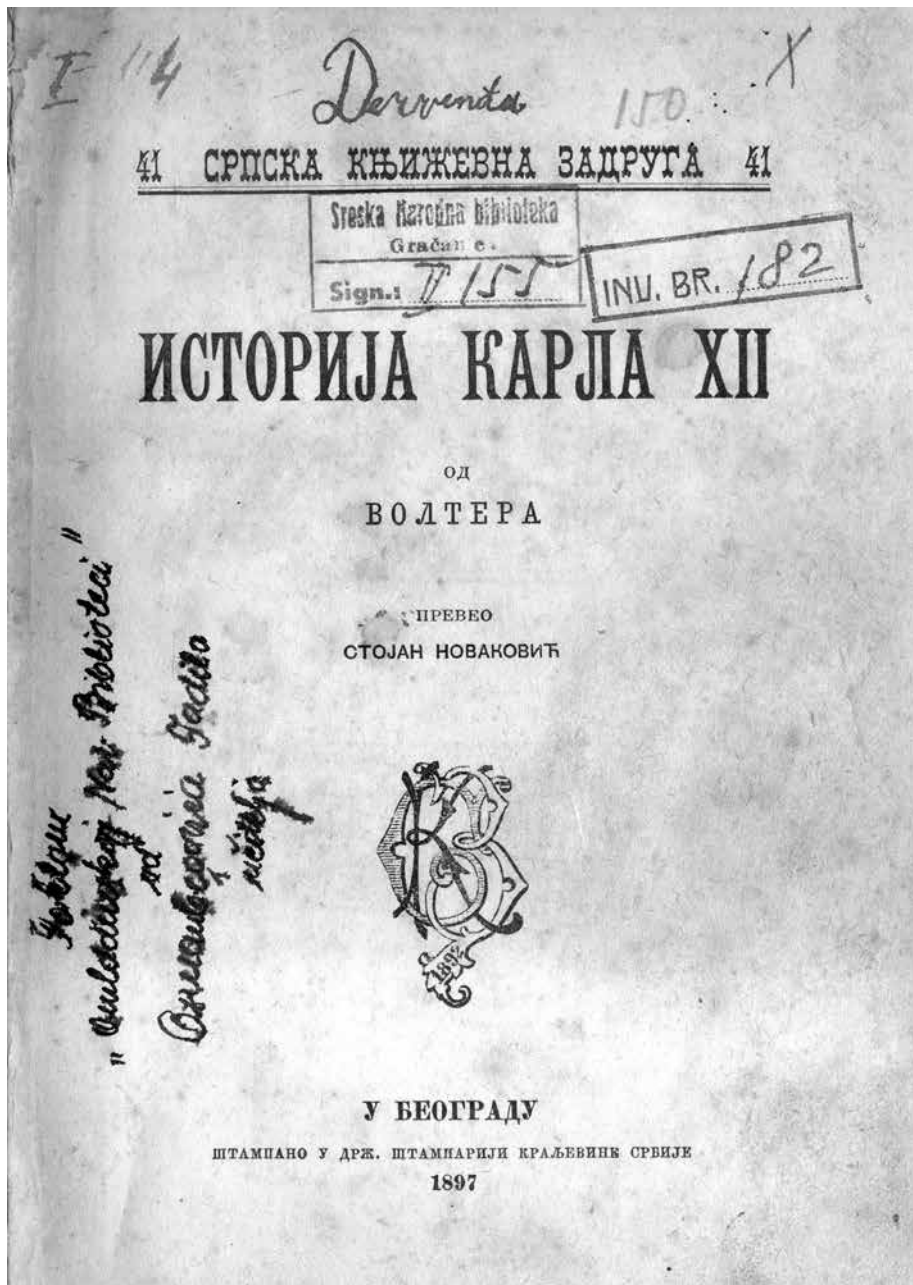

Jedna od brošura iz prvobitnog fonda Narodne biblioteke u Gračanici.

Još jedna od rijetkih knjiga iz prvobitnog fonda Narodne biblioteke u Gračani, koja se potom našla u fondu Sreske narodne biblioteke - što potvrđuju i utisnuti pečati.

Jedna od knjiga iz fonda Sreske narodne biblioteke, s bilješkom: "Poklon 'Omladinskoj narodnoj biblioteci' od Osmanbegovića Fadila učitelja" - vjerovatno uspomena na period 1945.-1946. godine, kada je Savez omladine preuzeo prostorije, imovinu i knjižni fond Narodne biblioteke u Gračanici.